

هاشم کاکهیی

میتر ووی بنز ووتنه وهی

بابی و به هاییه کان

منتدی إقرأ الثقافی

www.iqra.ahlamontada.com

هولیر ۲۰۱۲

منتدی إقرأ الثقافی

للکتب (کوردی - عربی - فارسی)

www.iqra.ahlamontada.com

میژروی بزروتنهوهی بابی و بهاییه کان

نووسین و لیکۆئینهوه

هاشم عاصی کاکهیی

وهزارهتی رۆشنیبری و لاوان
به پێوه به رایهتی گشتیی راگه یاندن و چاپ و بلاوکردنه وه
به پێوه به رایهتی چاپ و بلاوکردنه وهی ههولێر

ناوی کتیب: میژووی بزوتنه وهی بابی و به هاییه کان

نووسینی: هاشم عاصی کاکهیی

پیتچنین: سهنگه ر هاشم

نه خشه سازی ناوه پۆک: ئه نجام سعید بابان

نه خشه سازی بهرگ: ئامانج ئه مین

چاپی یه که م، به پێوه به رایهتی چاپخانهی رۆشنیبری - ههولێر/ ۲۰۱۲

له به پێوه به رایهتی گشتی کتیبخانه گشتییه کان

ژماره ی سپاردنی (۷۸۹) سالی (۲۰۱۲) ی پێدراوه

مانی چاپکردنه وهی پارێزراوه بق وهزارهتی رۆشنیبری و لاوان و خاوهنی کتیبه که
ئه م کتیبه و کتیبه کانی وهزارهتی رۆشنیبری و لاوان له سه ر ئه م سایته بخوێنه وه

www.kurdistanchap.com

هەندى جارى كە مۆتالاي كۆتۈپ مېژوويىيەكانم دەكرد، جارى جارى
 چاوم دەكەوتە زاراۋى (بابىيە و بەھائىيە) ياخود سەرھەلداۋىك لە
 مېژوۋى بزوئەھە (بابىيە - بابىي) وسەرھەلداۋى، نەم دەزانى
 ئەمانە كۆن وخەلكى كۆين و بىرو باۋەرپان دەبى چۆن بېت و
 ھەگبە (باب) دەبى چى تىداۋوبى و لە چى دوابى ، ھەرۋەھا
 پەيوەندى ئەم گروپە چى بى لە گەل ئىسماعىلىيە فاتمى و
 بىروباۋەرپە باتنى يەكانى ۋەك (ھەقەو ئەھلى ھەق و دروزو
 نوسەيرى) و پاشان فەلەپان و جۆلەكە و زەردەشتى. لە راستىدا
 بەندە بەسەرھاتى باب و ئەو ئافرەتە ناۋدارەپان (قرە
 العىن) و چۆنەتتى سەرگوت كۆردنى بزاقەكەپان و ئەنفال كۆردنى
 كە سەرچاۋە ئىرانىيەكان خۆپان دان بەم راستىدا دەنن،
 سەرنجى راکىشام و پىم باش بوو لەم جۆرە بابەتە بە زمانى
 كوردى لە مەر ئەم بىروباۋەرپەۋە بنووسم و سەرچاۋەكانىش
 بەراۋورد بىكەم و بەلای راستىيەكاندا بېرۆم.

لىكۆلەران راو بۆچوونى جوداىان ھەيە سەبارەت بە پەيدا
 بوونى ئەم بىروباۋەرپە نەينى يەى بابىيە و سەرھەلداۋى و پىناسە
 كۆردنى، ھەيانە و توويە : ئەمانە گروپەكەن لە گروپانى شىعە و
 ھەندىكيشيان لەو باۋەرپەدا بوونە كە ئەمانە لە نىۋان شىعەو

سوننەدا بوون، كەچى ھەندىكىش وتوويانە: ئەمانە ئايىنىكى نوپيان پەيدا كردوۋە. ديارە ئەم لىكدانەوھەش دەگەرپتەوۋە بۇ ئەو رەنگاو رەنگىيەى لەم ئايىن و باومرەدا بەرجەستە بووۋە و دپتە پپش چاۋ كاتىك دەچپتە ناومرۆكپەوۋە. كەسانىكىش ھەن لەمپژوۋى سەرھەلدانى ئەم تايەفەيە دوو دلن و مپژوۋى سەرھەلدان و بزاقەكە گەلەك بە كۆنتر دەدەنە قەلەم بە تايبەتى سەرچاۋە مپژوۋىيە ئپرانىيەگان، كەچى ئپرانىيەگان دەلپن نەخپر ئەمانە بە ھۆى (مىرزا محەمد عەلى) و (مىرزا حوسپن عەلى) نازناۋ بە (بەھاءى كورپ مىرزا بزورگى نورى مازندەرانى سەريان ھەلداۋە، ھەمووشمان دەزانپن ولاتى ئپران لانكى سەرھەلدانى ئەم جۆرە گروپانەيە كە يەكىك لەوانە بابىيە و پاشان بەھائىيە كە لە مپژوۋدا گۆشەيەكى تايبەت و ديار داگىر دەكەن. لەبەر ئەوۋە دەتوانپن بلپن ئپران ھەر لە زوۋوۋە مەلبەندىكى بەرفراوانى دەرگەوتنى ئايىن و رپبازو رپرەۋە ھەمە جۆرەگان بوۋە، بە ناوبانگ ترپن ئايىنىشى زەردەشتى بوۋە كە ئايىنى خەلگانى (ئاريان قاچ: واچ)بوۋە بە گشتى ، ھىچ بە دوورى نازانم كە بىروباومرپ بابىيە لە بنەرەتدا سەر بە ئايىنىكى كۆنى ئپران پپت، بەلام لە سەردەمى (باب) جارپكى دى زپندوو كرابپتەوۋە ھەر وەك دەيان رپبازو رپرەۋى دى رۆژھەلات، چونكە

له تیروانیی موسلمانانی عه‌رب بۆ ئەم بیروباومرە‌ی بابییە،
ده‌خ‌ری‌ته چوار چ‌ی‌وه‌ی (ش‌عو‌بی‌یه‌ت) وه، ئە‌گ‌ه‌ر بی‌ت و
مر‌ؤ‌ف‌ای‌ه‌ت‌یش سه‌ره‌ئ‌دانی ئە‌م ج‌ۆ‌ره بزوتنه‌وانه‌ی که‌له می‌ژووی
عه‌ره‌ب‌دا ناوی ن‌راوه ش‌عو‌بی‌یه‌ت به بزوتنه‌وه‌یه‌کی ک‌ۆ‌مه‌ل‌ای‌ه‌تی و
شارستانی و ف‌یک‌ری د‌اب‌نی که بر‌ئ‌ک له نه‌ته‌وه‌کانی غ‌ه‌یره عه‌رب
وه‌ک ک‌ورد و فارس پ‌یی ه‌ه‌ستاون له‌سه‌ر ده‌می‌ک‌دا بۆ گ‌ی‌ر‌انه‌وه‌ی
م‌اف‌ه زه‌وت ک‌راوه‌کانیان له ناوچه‌کانی خ‌ۆ‌یان‌دا، ئە‌وا ره‌نگه
ته‌رازوی ه‌ه‌ق هاوسه‌نگ بی، چونکه وادیاره ده‌سه‌ل‌ات‌دارانی
ئ‌ومه‌وی ز‌ۆ‌ر له بنه‌ماکانی موسلمانان دوور که‌وت‌بوونه‌وه‌و
به‌چ‌او‌ئ‌کی ن‌زم روانیوانه‌ته موسلمانانی غ‌ه‌یره عه‌رب و ئە‌م
بزوتنه‌وانه‌شیان به گ‌وزارشت ک‌ردن له ده‌مارگ‌یری فارسه‌کان
له‌قه‌ئ‌ه‌م داوه د‌ژی عه‌رب. سه‌یر‌یش له‌وه‌دایه ش‌عو‌بی‌یه‌ت ته‌نها
فارس و ک‌وردی نه‌گ‌رت‌وه‌ته‌وه که خه‌ریکی سه‌ره‌ئ‌دان بووبن،
به‌ئ‌گو ره‌گ‌زه‌کانی وه‌ک (نه‌به‌طی و ق‌ب‌طی و ئە‌ند‌ه‌ل‌وس و زوط له
خه‌ل‌کانی س‌ند‌و زنجه‌کان) له ئە‌فریقای ده‌گ‌رت‌وه‌وه. ئە‌م
بزوتنه‌وه‌یشه له نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی یه‌که‌می ک‌ۆ‌چی ده‌ستی
پ‌یک‌رد‌وو‌ه و به‌رده‌وام بووه تا ده‌می عه‌باسییه‌کان که به‌ه‌وی
(ئ‌ه‌بو موسلم خ‌ۆ‌راسانی) یه‌وه په‌یدا بوون، خه‌ل‌که داخ له
د‌ئ‌که‌یش بوونه پ‌ال‌پ‌شتی ئە‌بو موسلم چونکه ئ‌ومه‌وییه‌کان

ئەگەر مۇزى قورقوشمىيان لەگەردنى موسلمانى ناعەرەب نابى و ناوى شوينو زەويەكانيان لەسەر گەردنى جوتيارى (ئەھلى زىمە – اهل الذمة) كان نووسيبى بۇ ئەوھى لە باجدان رانەكەن ، ئىتر چۆن سەرھەلدان دەست پى ئەكات. شايانى باسە كوردەكان بەشدارى بزوتنەوھى بابەكى خورەمىيان كردوھ بە ھۆى (عصبە الكردى) خاوەنى ناوچەى (مىرند) و ھۆزەكانى كوردى ئازەربايجان و ئەوانەى لە پشت قەوقازەوھ بوون (۱).

زۆر كەس لە مېژوونوسان واى بۇ چوونە كە بىروباوھرى شىعەگەرى (التشيع) دەگەرپتەوھ بۇ بنەرتىكى فارسەكان ، ئىرانىەكان پادشاكانى خۆيانيان وا دەھاتە پىش چا و ، كە ئەوان لە نەوھى خواكانى دنيان و ھەر لەم روانگەيەوھ تەماشای عەلى (س.خ.) و نەوھەكانى ئەويان دەكرد ، لەبەر ئەوھ ملكەچىيان بۇ ئىمامان ملكەچىيەكى (رەھايە = مطلق) ھ ، ھەرۇھەا فارسەكان لە ژىر كاريگەرى بىروباوھرى ھىندىيەكاندا بوونە پىش موسلمان بوونيان ، شاكانى خۆيانيان بە بەرجەستە بوونى روحى خودا دەدايە قەلەم كە ئەم روحەيش لە ناو نەوھەكانى شاكان دا دۇناى دۆن دەكات لە باوكەوھ بۇ كورپەكەى و ئەمانە لە نورن (۲).

بیرۆکه‌ی مه‌هه‌دی له ئایینه‌کاندا:

له زۆربه‌ی ئایینه‌کانی رۆژه‌لاتدا وا باوه به په‌یدا بوونی (رزگارکاریك) له كاتیكدا خه‌لكان له ریگای راست لا ده‌دهن و ده‌كه‌ونه نیو بارێك له بیرکردنی ئایین و كه‌وتنه نیو تاوان و به‌لاو تووشبوونیان به دهستی فه‌رمانه‌روایانی زالم و نه‌مانی عه‌دالته و حه‌ق كردنه نا حه‌ق لهم جوژه بابه‌تانه كه ده‌بیته مایه‌ی سه‌ر هه‌لدانی زاتیك به نیوی (مه‌هه‌دی - رزگاركار) و ئه‌م كه‌لانه‌ش چاوهرپی دهرکه‌وتنی ئه‌وزاته‌ن له ئیستا و بانه‌روژ بۆ رزگار بوونیان له‌و نه‌هامه‌تیانه‌ی به ده‌سیه‌وه ده‌نالیین و تووشیان بووه لهم رۆژگارهدا. پیغه‌مبه‌رانی یه‌هودییان مژده‌ی ئه‌وه‌یان داوه به په‌یدا بوونی رزگار کاریك كه خوا ره‌وانه‌ی ده‌کات بۆ لادانی خه‌لكان له‌گونه‌ه و تاوانه‌کانیان و رزگار کردنی یه‌هودییان و هه‌موو خه‌لكان له زولم و زۆریك. ئه‌وان واته یه‌هودییان له‌فزی مه‌سیح به‌کار دی‌نن بۆ مه‌هه‌دی چاوهروانکراویان كه له نه‌وه‌ی داود په‌یدا ده‌بی و له زولم و زۆرداری و چه‌وسانه‌وه رزگاریان ده‌کات و هه‌موویان کۆده‌کاته‌وه و ده‌وله‌تی خوایی - ده‌وله‌تی یه‌هودی گشتگیر بێکه‌وه ده‌نی و پایته‌خته‌که‌ی (ئورشه‌لیم - قودس) ده‌بی. هه‌نوکه‌ش زۆریك له فه‌له‌یان له‌و باوهره‌دان كه مه‌سیح نه‌مره‌و جارێکی تریش

دهگه پرتوه بو دادپه رومری سه پانندن له سهر زهوی که گیرۆدهی
زولم و ناداد په رومریه و خه لگانش له دهستی زولم زورداری
دهستی مروقه دلره فهکان رزگار دهکات (۳)

وادیاره له نیوهی یه که می سه دهی نۆزدهی زاینی خه لکان
چاومروانی دمرکه وتنی حه زره تی مه سیح بوون، واته گه پانه وهی
جاری دووه می، له ناو گرونیانی موسلمانیش بووته مقومقوی
دمرکه وتنی ساحییی زهمان: حه زره تی مه هدی، واپیده چی
موسلمان و فه لیهان له و باومردا بوون که له م سه دهیه دا
سهرده میکی رۆحی نوئی دیته ئاراهه هر وهکو چون له کتیبه
پیرۆزه کانداییشیبینی ئه م روداوانه گراوه. کۆمه لگهی ئیرانی
به دهستی چه نندین گرفت و کیشهی کۆمه لایه تی و ئابووری و
سیاسیه وه دهینالاند، له م کاته دابوو مژده دهر (سهید محمه د
عه لی) که لایکی بازرگان بوو، رابگه ینئ که ئه و حه زره تی (بابه)،
واته خاوه نی په یامیکی ئاسمانیه و ده توانی رۆحانیه تی
ئاده میزاده کان سه رله نوئی بنیات بنیته وه، له بهر ئه مه ده بینین
به ناوی خاوییه وه ده وئی ((یا اهل الارض اسمعوا نداء الله.. لقد
جاءکم النور من الله بکتاب هذا علی الحق بالحق مبینا لتهدتوا الی
سبل السلام)). هه روه ها به لای به هاییه کانه وه ئه م دمرکه وتنه
خاوییه ی باب هه موو مروقه کان چاومروانی بوون و دمرگایه ک بوو

بۆ دمرکهوتنی نیردرای دووم که باب مژدهی پیدابوونی له
 کتیبی (البیان) دابوو به (من يظهره الله) که گوايه مهبهستی
 (باب) له (بهائولاً)یه که لهپاشان دینکی سهربهخوی جیاواز له
 دینی بابیه پیکهوه نا بهناوی (بهایی)، چونکه بههایهکان لهو
 بروایه دان نهوهی دمرکهوئتهوه پاشیی باب، نهو کهسه پایه ی له
 باب بهرزتره وهه لگری په یامیکی نوئییه له یه کسانی و
 دادپهروهری و ناشتی و مروقایهتی که له هه گیهی نه م زاته دا
 رینمایهکان هه ن و رپرهای مروفا به ره و ئاراسته یه کی گرننگ
 دهبات. بۆ نه م مهبهسته باب په پیرهوانی خوی ئاگادار کردوه بۆ
 چاومروانی کردن و دمرکهوتنی نهو کهسه ی که خوی بۆیان
 دمرده خات، ده بی همووگوپزراپه ل و بروای پی بهینن. له مبارمیه وه
 (بهاییان) پییان وایه روئی باب ههروه کو روئی (یوحه ننا ی
 مهعمه دان) بووه، که مژدهی دمرکهوتنی بهائولای راگه یاندوه، بیانی
 ریگای خو شکردوه بۆ دمرکهوتنی بهائولاً، بۆیه ده ئین دروست
 بوونی ئایینی بابی له راستیدا مراد فی دروست بوونی بههاییه.

ئینجا نهوهی زیاتر سه رنج راگیشه له م بابه ته ی دمرکهوتنی
 (مههدی)یه نه وهیه، لای هه ندیک گه لان و گروپ نهو زاته یا
 ئیمامه، یان پیغه مبه ره، یا نهوهی یه گنیک له پیغه مبه رانه. که چی
 لای هه ندی ئایینی تر بریتیه له دمرکهوتنی زاتی خوا خوی

(صاحب کهرم)، (صاحب کار) و دیوان گرتنی و بهرقه رابوونی عه‌دالته‌تی راسته‌قینه و پاش به سزا گه‌یاندنی تاوانباران و سه‌رکه‌وتنی حه‌ق به‌سهر نا حه‌قدا و بیکه‌وه ژیانی ناشتیانه‌ی مرۆقه‌کان و گیان له بهر و بیکه‌وه ناو خواردنی مه‌روگورگ. که‌سیتی ئیمامی (مه‌هدی چاومپروانکراو) که به ئیمامی دوانزه‌یه‌م ده‌زانری له بیری ئایینی سیاسی ریبازی شیعه‌یانی ئیمامی دوازده‌ییدا، بیرو باومرپکی چه‌سپیوو نه‌گۆره و گرنگی و تایبه‌تی خۆی هه‌یه‌و نه‌مان باومرپان وایه که (مه‌هدی) پیشوای دوانزه‌یه‌م و کوری پیشه‌وای یانزه‌یه‌م (حه‌سه‌نی عه‌سکه‌ری)یه، به‌لام شیعه‌یانی زه‌یدی و ئیسماعیلی به‌و جۆره‌ی نابینن که موحه‌مه‌دی کوری حه‌سه‌نی عه‌سکه‌ری که گوایه ده‌وروبه‌ری سالی ۲۵۵ ک له دایک بووه و له ته‌مه‌نی پینج سالییدا له ده‌ستی نه‌شکه‌نجه‌و راوه دونانی عه‌باسیه‌کاندا ون بووه وله کۆتایی دونیادا دهرده‌که‌ویته‌وه. (٤)

له‌به‌ر نه‌وه ده‌بینین بیروکه‌ی مه‌هدی و په‌یدابوونی پانتاییه‌کی فراوانی له لاپه‌ره‌کانی میژوودا داگیر کردوه چه‌ندین شو‌رش و بزافی ئایینی سه‌ری هه‌لداوه له چه‌ندین ناوچه‌ی جیاجیای ولاتاندا، هه‌موو نه‌م بزوتنه‌وانه‌ش په‌نایان بردوه‌ته سه‌ر نه‌و مه‌سه‌له‌یه‌ی دهرکه‌وتنی ئیمامی مه‌هدی (س.خ.)، یاخود

به‌کار هیئانی ناوی ئیمامی مه‌هدی بو پشت ئه‌ستوور کردنی شوپشه‌که‌یان، یه‌کیک له‌وانه‌یش ئیسماعیلیه‌کانن که به بناغه‌دانه‌ری ئه‌م بیروکه‌یه دینه ئه‌ژمارو بزوتنه‌وی بابیه‌ش ده‌به‌نه‌وه سهر هه‌مان ریپره‌وی ئیسماعیلیه. زانیاریه‌کانی (ئیسماعیلیه)یش بریتین له‌ تیکه‌لاوبوونی جووره‌ها مه‌زه‌وو ئاین و بیروپای سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی جیاوازو بنه‌ماکانی فه‌لسه‌فه‌و زانسته هه‌مه‌ چه‌شنه‌کان، ریپازه‌که‌شیان زیاتر له‌ سهر پیرۆزی ژماره (٧) بنیات نراوه که پیرۆز بووه له‌ ولاتانی رۆژه‌لاتدا، هه‌روه‌ها په‌نابردنه به‌ر فه‌لسه‌فه‌ی (یونانی) و (مانی) و لیکنده‌وه‌کانی باتنی (٥).

هه‌روه‌ها وتووایه (ئیسماعیلیه) هۆنراوه‌یه‌کی فه‌لسه‌فیانه‌یه به‌ گوپره‌ی زه‌مه‌ن پێشده‌که‌وی و خو‌ی له‌ گه‌لێا رادینێ، به‌ واتایه‌کی تر واته : دهرپه‌رینی بیری راپه‌رپوانه‌یه له‌م دونیای بی سنووره، یاخود بازدانی روحه به‌ره‌و نموونه‌ی بالایی، ئه‌م حاله‌ته‌یش دهرپایه‌کی مه‌نگی زانیاریه‌ و گریکی پرشنگداره‌و تیشکیکی روناکه‌ره‌وه‌ی شه‌وه‌ زه‌نگی دونیای خولقاندن وله‌ ناوچوونه. هه‌روه‌ها ئیسماعیلیه ئه‌و لوغزو مه‌ته‌له‌یه که شیکار کردنی گرانه‌و ئه‌و دهرگایه‌یه که کلیلی به‌رده‌ست نه‌که‌وتوووه، دهرپایه‌کی مه‌نگه‌و خه‌زینه‌یه‌کی سه‌رداپۆشراوه، تیۆریکی

فەلسەفی یە و بیروکەیهکی مرقایەتییه، لەو رۆژەوه دنیا
 دروست بوو ئەم هاوشانی هاتوو، ئیسماعیلیە بە شیوەیهکی
 گشتی بە ئاینهکهیان دەئین (الدعوة الهادية المهدية)، زۆری پێ
 نهچوو بەرهو سستی چوو، بوه دوو بەشەوه بە هۆی کۆچکردنی
 خەلیفە ی هەشتەمی فاتمی (المستنصر بالله) سالی (٤٨٧ ک
 /١٠٩٤م)، یهکه میان نزارییهکان بوون که بوونه لایهنگری کوری
 خەلیفەکهیان (نزاری کوری ئەلۆسته نسر بیلا) هەر چەنده
 ژمارەشیان کهم بوو بەلام توانیویانه بە شام و قۆهستان
 و ئەله موت و ئییران و ئەفغاندا بلا و ببنهوه
 پایتهخته کهشیان (ئەله موت) بوو. دەولهته کهشیان له لایه
 هۆلاکۆ ٦٥٤ ک / ١٢٥٦ م هه لۆمشایهوه، بەلام تا ئیستاش لهو
 شوینانهو هیندستان و بهشیک له عیراق دا هەن، ئەمپروش به
 ناوی (ئاغا خانی) یهکان دمرکهوتوون که بهشیک له نزاریان .
 بهشی دووهمی ئیسماعیلیان که زۆرینهن به ناوهکانی (الاسماعیلیة
 المستعلية - یان الطیبیة)، یان (البهرة - واته بازرگان) دەناسرین (٦)
 به قسهی مامۆستا توفیق وهبی: له سهردمی ههشتەمی
 کۆچی له کوردستان و عیراقی عه ره ب داو عیراقی عه جه م، پیرانی
 ئیسماعیلی خاوهن بزوتنه وهکانی باتنی تیدا بوون و زیاتر له ٥٠
 ههزار موریدیان پهیدا کردبوو، ههردوو شاری (سلیمانی)

(كهركوك) بېووه مه‌ئېه‌نديان و سه‌رۆكه‌كاني باتنئيه‌كان مژده‌ي
 ده‌ستبه‌ردار بوون له‌ فه‌رزه‌كاني ئاينيان به‌ گوئي خه‌لكاندا ده‌دا
 به‌ بۆنه‌ي (قيامه‌ القيامات) واته‌ به‌رپابووني رۆژي دوايي و په‌يدا
 بووني هه‌زه‌رتي مه‌ه‌دي - ه. ك. - كه‌وا سه‌رۆكي ئيسماعيلي
 به‌رجه‌سته‌ بوو (حسن الروذباري) كه‌ ناوي به‌ پيرۆز راده‌گيراو
 ده‌وترا (علي ذكره‌ السلام)، ئه‌م پياوه‌ رۆژي نيومرۆي هه‌يني ۱۷
 رهمه‌زاني ۵۷۷ ك له‌ (ئه‌له‌موت) ئه‌مه‌ي راگه‌ياندو ئه‌م رۆژه‌ش به‌
 جه‌ژن له‌قه‌ئه‌م درا، چالاكئيه‌كاني باتني يه‌كان بوونه‌ هۆي
 دمركه‌وتني ئايني (ئه‌هل هه‌ق) كه‌وا پئنده‌چي ره‌گو ريشه‌ي
 بگه‌رپئته‌وه‌ بۆ بيروباوه‌ري (زروانيه‌ي) ئيراني . هه‌روه‌ها مامۆستا
 توفيق وهه‌بي ئه‌ئي: سه‌باره‌ت بلاؤبوونه‌وه‌ي بيروباوه‌ري باتني
 يه‌كان له‌ ناوچه‌كاني كه‌ركوك و سلئيماني به‌ تايبه‌تي له‌ سه‌رده‌مي
 مه‌غۆله‌كاندا به‌لگه‌مان ئه‌و ناوانه‌يه‌ وه‌ك (دهربه‌ندي بازيان) كه‌
 (مسته‌وفى ۷۳۴ ك) به‌ (دهربه‌ند خه‌ليفه‌ي) نووسيوه‌ ،
 خه‌ليفه‌يش نيشانه‌ي ئيمامه‌كاني ئيسماعيلي (باتنئيه‌كان)ه‌، كه‌
 خۆيان به‌ خه‌ليفه‌ي خودا له‌سه‌ر زه‌وي داده‌نا. هه‌يچ
 جياوازيه‌كيش نيه‌ به‌ نيوان واتاي (دهربه‌ند خه‌ليفه‌) و
 (دهربه‌ند ئيمام شاه) ته‌نيا ئه‌وه‌ نه‌بي كه‌ناوي يه‌كه‌م كۆنتره‌ له‌
 دووه‌م. به‌كار هه‌تاني ناوي ليك‌دراوي (ئيمام شاه) نزيكتره‌ له‌

دمرکه وتنی ((شاه خوشین)) که له سهردهمی خویدا به
 (باباخوشین) دهناسراو له راستیدا خاوهن بیروباومرهکانی باتنی
 یهکان لهم ناوچانه دا نیشته جین له سهدده گه لیکی کۆنه وه و
 نیشانهی سهرۆکهکانیان به (بابا) یاخو (پیر) دهناسران و ئه مانه
 ئه و کۆمه ئه مرۆفانه بوون له تورکستان و خۆراسانه وه به هۆی
 فشارهکانی مهغۆل و داگیر کردنی خاکیان له چهشنی په نابهر
 خۆیان دهگه یانده چیاکانی زاگرووس و ئه نه دۆل و سوریه (۷).
 له گه ل پهیدا بوونی سه لجوقیه کان له ناوچهکانی ئیران و
 دهستبه سه را گرتنیان به سه ر ئه و ناوچانه ، خه لیفه ی عه باسی
 (القائم بأمرالله) هه ستا به پیشوازی کردن له سولتانی سه لجووقی
 (توغرول بهگ) و سوپاکه ی هاتنه ناو به غداوه به بی شهر ، پاشان
 به ربوونه گیانی دانیشتوان له گوشتن و برین و خه لیفه ییش هه ر
 ناوی هه بوو ، ئه میان لاده داو ئه ویان داده نا ، سه لجوقیه کان وایان
 ده دایه قه لهم که فه رمانر په واییان له خواوه و مرگرتووه و له سه ر
 خه لکیش پیویسته ملکه چیان ببن ، بۆیه و مزیره که یان (نظام
 الملك) ده یگوت: خودا خو ی سولتانی هه ئبژاردوه له سه روی
 به نده کانیه وه ، وای لی کردن هه موو ملکه چی بن و لیوه ی داوای
 یارمه تی و ده سه لات بکه ن ، به لام سولتان خو ی هیزو ده سه لاتی له
 خوای خو ی و مرده گری بۆیه بوته جیگای بر وای به نده کانی (۸).

ھەرلەسەردەمى سەلجۇقىيەكاندا دەبىنى بىرۋاھىدەكانى (عىلمى
 كەلام) و (سۆڧىگەرى) پەرى سەندوۋە ئەمەش دەگەپتەۋە بۇ
 سىياسەتى سەلجۇقىيەكان بە دوور خستنهۋى خەلگى لە كاروبارى
 سىياسى وملكەچى كردنيان بۇ سولتان . رەنگە سەردانى سولتان)
 توغروڧ بەگ) بۇ لاي (بابا تاھىرى عورىان) ھەمەدانى كە
 شاعىرىكى كوردى ئەھلى ھەقى رىيازگەى سۆڧىزم بوو ، گوڧ
 گرتنى لە نەسىحەتەكانى كە بەئىنى دا بە (بابا) داخاۋىيەكانى
 جىبەجى بكات ، يەككىك بوو بىئ لەم مەبەستانەى سەلجۇقىيان
 ھەرۋەھا (نظام الملك) باۋەشى بۇ سۆڧىيان كىرەبوۋەۋە لە كۆرۋ
 كۆبۈنەۋەياندا بەشدار دەبوو ، خەلاتى دەكردن و خۆى بە
 خزمەتكارى ئەۋان دەزانى وچەندەھا (تەكىەۋ) (خانەقا) پەيدا
 بوون (۹) . گىرآنەۋەى ھەندىك لەم بابەتەنە تەنیا بۇ ئەۋە بوو
 كە خويىنەر لاي بەلاى ئەۋ شتەنەدا بىرۋا كە بە گشتى لاي مرؤڧ
 بىرۋز بوون كە ھەندى جار خۇيان ئەۋ ناۋنازناۋانەۋ
 دەسلەتەنەيان بۇ خۇيان دادەتاشى بۇ سوۋدى خۇيان و
 دارودەستەكانىان كە بتۋانن لەم رىگايانەۋە بگەنە مەرامەكانىان ،
 ئىرانىيەكانىش يەككىن لەۋ گەلانەى تۋانىۋىانە ھەندى بىرۋاۋەر
 پەيدا بكەن و داتاشن بۇ ۋەرچەرخان و گۆرانكارى كردن لەژيانى
 كۆمەلگەكانەياندا ئەمەش زياتر ۋەك لە سەرجاۋەيەكدا ھاتوۋە لە

سەدەى ۱۸ و ۱۹ گوايه ئىيران كەوتبووه بەر گىژمىنگى مەشت و مېرى
ناوخۆ بە ھۆى دور كەوتنەھەى شاھانى خاوەن دەسەلات لە
خەلكەھە بەتايبەتەيش پياوانى ئايىنى، لەبەر ئەھە لە زۆر شوپىن و
شاردا شۆرەش دەست پىدەكات ھۆكەشى ديارە كە ئاستى بژىوى
خەلك لە باشیدا نەبووه ، جگە لەھەيش ئىيران بەشى زۆرى
دانىشتوانى شيعە مەزھە بوونە و ئەھوانى تەرىش پىكەتەھى
زەردەشتى و ئايىنە باتنى يەكان و جوولەكە و فەلە بوون ، ديارە
ئەم ئايىن و مەزھەوانەيش لە نيوان خۆياندا ناتەباو نارېك بوونە
خەلكان لە يەكتر دور كەوتبوونەھە، ئارايان ساردو سېر بووه ،
ھەروھە ھەر يەككە لەو بىروباومرپانە ئەھەى دى بە گلاو زانىووه
لەئەنتيان لە يەكتر كەردە ، دەئىن بارودۆخەكە واى لىھاتبوو بە
رۆزى قور و باران چوونە دەرھەھە بۆ كەسانى جولەكە و زەردەشتى
تالوكەيەكى گەورە بووه نەھەكو خەرقەى تەرى زەردەشتىيەك لە
موسلمانىك بەكەوئەت گەر ئەھە روويدابا ، دەبوايە كەابراى
زەردەشتى بە خوئىنى خۆى ئەم گوناھەى بشتايە ! ياخود ئەگەر
موسلمانىك دراوى لە زەردەشتى و جولەكە و فەلە وەرگرتبا ،
دەبوايە پېش ئەھەى بىخاتە گىرفانى پاك بىشوات و بىسەملى بكات
، خۆ ئەگەر جولەكەيەكەيش چاوى لىبوايە مندالەكەى چۆرە ئاوى
بە سواكەرىئى موسلمان دەدا ، بە باشى نەزانیوھ دەبوايە پىالەكەى

بشكاندايه ! زمردهستيان تا بۆيان كرابى خۇيان لەم ھەراو شەرو
 ناخۇشى يە بە دوور گرتووھ. گەلانى ئىران لەم ماوھىدا دژى
 زانست و زانىارى و ياساو يەكسانى بوونە و ھۆكارەكانى
 پيشكەوتنى كۆمەلگايان لەبەر چا و گلاوو دژى ئاين بووھ. وەك
 دەلئىن ئەم گىرەو كيشەيە ريگا خۆشكەريك بووھ بۆ پەيدا بوونى
 زاتىك بە ناوى (باب – دەروازە) بە گوڤرەى بۆ چوونى بابىيەكان
 – دەست دەكاتە بزوتنەوھىەك بە ناوى (بابىيە)وبەم ناوھشەوھ
 دەناسرى (۱۰)

مژدەى دەرگەوتنى (باب):

(شىخ ئەحمەدى ئەحسانى) سەرۆكى تايقەيەك بوو بە ناوى
 (الشيخية) كە گرۆيەك بوون لە شىعەو بىروباومرە باتنى يەكانى
 ئىران وگرۆى (شەيخىيە) يان (كەشفييە) يەككىن لە گرۆيانى
 باتنى يەكانى نيو موسلمانان و دەرگەوتنىان لە سەر گۆرەپانى
 ميژووى رووداوھكان دەگەرپتەوھ بۆ (سەدەى سىازدەھەمى كۆچى
 – نۆزدەيەمى ميلادى)، بۆيە بەم ناوھ نيونران چونكە دەدرئە
 پال شىخ ئەحمەدى كورى زەيدەدنى ئەحسانى لە داىك بووى
 سالى ۱۷۵۳م گوندى ئەحسا و يەككىكە لە گەورە پياوانى
 ئىمامىيەكان لە سەردەمى خۇيدا چەندىن كتیبى نووسيوھتەوھ و
 يەككىكە لەوانەى يرواى بە دۇناى دۇن ھەبووھ و گوايە لەو

باومرهدا بووه كه حهزرهتی عهلی و نهوهگانی له دۆنی مهولا -
خودا بوونه و له مهزههدا یهكێكن لهخاوهن سیفهتهگانی خوایی
ئهگهرچی له شیوهدا جیاوازن بهلام له حهقیقهتدا یهكێكن. ئهم
شیخ ئهحمهد ئهحسانیه له سالی ۱۸۲۷ م كۆچی دوایی دهكات و
پیشتر له شاری (كهربهلا) خهریکی وانه وتنهوه بووه چهندن
قوتابی ههبووه یهكێك لهوانه (گازمی رهستی)بووه كه به
(كەشفیه) یان (رهستییه) دهناسریت له دایك بووی ۱۷۹۰م له ئیران
و كۆچكردو له كهربهلا سالی ۱۸۴۲م. پاش كۆچكردنی شیخ
ئهحمهدی ئهحسانی ئهم كازم رهستییه خهریکی وانه وتنهوه
دهبیت له كهربهلا و پاشان (میرزا عهلی محهمهدی شیرازی) دهبیته
یهكێك له قوتابیانی و كه له ئیرانهوه هاتبووه لای بو وانه
ومرگرتن و پاشان بووه سهروۆکی گرووی بابیه و دامهزرینهری
بیروباوهری (۱۱)، ئهم شیخه له زۆریه نووسینهگانی دا ئامازهی
دهكات به دهرکهوتنی (ئیمامی مههدی) به بۆنهی تپهپهروونی
ههزار سال بهسهر بزرپوونی له پیش چاوان ، کاتیکیش روی کرده
ئیران بهههر شاریك دا گوزماری بگردایه به یهكێك له موریدانی
رادهسپارد كهوا وهخته ئیمام زهور بکات و دهبی ئامادهیی خۆیان
دهربرن بو پالپشت کردنی و پیشیانی راگهیاندا كهوا له گهڵ
دهرکهوتنی ئیمام زۆریك له بیروباومرهدگانی ئیستا دهگۆری . شیخ

ئەحمەد لە دوا رۆژانی ژيانیدا وەسیەتی کرد کە (سەید کازمی رەشت) ی ببێتە جێنشینی و راشیگەیاندا کە لەو زیاتر کەس لە مەبەستی من تێناگات ، بۆیە دەبێ زانیارییەکانم لای ئەو دەسگرتان بێت چونکە ئەو لە کاکلەهێ قسەکانم تێدەگات . ئینجا شیخ ئەحمەد بە سەید کازمی راگەیاندا دەبێ بێدارو ئاگاداربیت ، چاوەڕوانی دەرکەوتنی ئیمامی مەهدی بکەیت ! دیارە شیخ دەمرۆ ئێو رۆژە بە چاوە نابینی، ئینجا سەید کازمی رەشتیش سالی ۱۸۴۲ م لە کەربەلا کۆچی دوایی دەگات و ئەو رۆژە نابینیت، بۆیە لە پاش خۆی کەسی نەکردە جیگری، بەم بۆنەیهوه شەیحییەکان (الشیخية) بوونە سێ گرووه،

گرووهکیان بوونە سەر بە (محمەد حەسەن گەوهەر) ی دانیشتووی کەربەلا . گرووی دووهمیان کەوتنە تەك (حاجی کەریم خانی قاجاری) کە لە (کرمان) ی ئێران دادەنیشت . بەلام گرووی سێهمیان نەکەوتنە تەك نە ئێمیان و نەئەویان ، بەلکو دەستیان کردە هاتوچۆی شاران بۆ گەڕان بە دواي زهور کردنی ئیمام کە لای ئەمان کاتی دەرکەوتنی هاتبوو ، سەردەستەي ئەم گروپەش کابرایەك بوو بە نیوی (مەلا حوسینی بەشرەوی) کە زۆر پەیهەندی بە سەید کازمی رەشتی یهوه هەبوو . مەلا حوسین بەشرەوی لە دواي سەختیهکی زۆر توانی (ئیمامی پەیماندار –

الامام الموعود) له كه سايه تي گه نجيكي خه لكي شيراز بدؤزيتوه وه كه
 ناوي (سهيد عهلي محمهد) بوو ، كه دواتر ناوي خوئي نا (باب -
 دهروازه) و له ويشه وه (بابيه) و پاشان (بههائييه) دهر كه وتن
 سهيد عهلي ته مهني ۲۴ سال بوو كاتي چاوي به مهلا حوسين
 كه وت له (بوشهر) و (شيراز) سهر قالي بازرگاني بوو له تهك
 خالويدا له سالي ۱۸۴۰ م. سهر داني كه ربه لاي كرديوو ، نامادهي
 وانه وتنه وهي سهيد كازمي رهستي ببوو ، نه شلين رهستي خوشتي
 دهويست و ريزي ليده نا. له راستيدا نه وهي بوته هوي نه وهي
 مهلا حوسين به شروهي نه م سهيد عهلي محمهد به مه هدي و
 دوني مه هدي بزاني نه وه بووه چهند پرسياركي نه هيني ناميزي
 شيخي نه حسائي و رهستي ليپرسيوه ، نه گهر توواني وه لامي
 نه نيينيه كاني بدر كينيت ، نه وا يه عني نه و، نه و زاتيه كه به
 شوينيدا ويلن و بوئي ده گهرين و چاوهرواني دهر كه وتني نه و
 سهيد عهلي وه لامه كان و نه نيينيه كان دهر كينيت به دهليل و
 نيسپات ، له بهر نه وه نه ميس يه كه م كه س ده بي برواي پي دهكات
 (۱۲) . سهر چاوهي تريش هه ن كه باسي نه م تافير دنه وهيه ي
 سهيد عهلي ده كه ن له لايه ن مهلا حوسيني به شروه ي ، ده لين پاش
 نه وهي وه لامه كاني دايه وه ، يه كسهر باوهري پي كرده سهيد عهلي
 نازناوي (الباب) واته دهروازهي له خو ناو به وهي ده بيته دهروازهي

ئىمامى ناديار و جىگرى ، ھەروھە نازناوى (باب الباب) قايى دەروازەى بەخشىيە مەلا حوسىن لە ناو خەلگدا بلاو بووھە ، لىرھە دەستيان کردە جموجول وىرھە پىدانی رىيازەكەيان .

سەرھەلدانى بابىيەگان:

بابىيەگان، يان (بابىيە) و (بابى)، لە بنەرەتدا ئاينىكە كە گرۆيەك لە خەلگان برۆيان پى ھەبوو ، لە دەوروبەرى سالى (۱۸۴۳ م - ۱۲۶۱ ك .) يان (۱۸۴۴ م - ۱۲۶۰ ك) (۱۳) لە ولاتى ئىران. نووسەر رەشىد خەيوون لە كتيبى (الاديان والمذاهب بالعراق) لە بابى و بەھايى دواوہ كە بەشكىن لە گرۆيانى شيعەو لىيان جيابوونەتەوہ، لە ھەمبەر سەرھەلدانيان دەلى ((لە سەردەمى مەرجه عيىھتى ئال كاشفى غيطاء، بزوتنەوہى شەيخىيە يان كەشفىە پەيدا بوون ئەمەش ھەنگاوى يەكەم بوو بۆ سەرھەلدان و پەيدا بوونى بزوتنەوہى بابىيان و پاشان بەھائىيە، ئەوہش زانراوہ كە بزوتنەوہى شەيخىيە پەيوەند بوو بە شىخ ئەحمەدى كورپى زەينى ئەحسائى، كۆچكردوى ۱۸۲۶، كە لە ئەحسائى دورگەى عەرەب لە دايك بووہ، كاتى چوونى بۆ حەج لە رىگا كۆچى دوايى كرد لە نزيك شارى مەدينەى پىرۆز و لە بەقىع نىرژرا، دەلىن بە ھۆى فشاروہ عىراقى جى ھىشتوہ.

بەللام رېوشوۋىنى شەيخىيە و مشتوومالە سۆفيگەرپيەكەى
 دەگەرپتەوہ بۇ سۆفیزمى شيعەيانى زۆرلە ميژين: شەيخىيە بە
 كەشەفيەيش نيو دەبريت چونكە دەدرپتە پال كەشف و ئيلھام –
 سروش كە بانگھيشت بۇ ئەوہ دەكات و موريدانىشى ئەو
 بانگھيشتەى خەلگان دەكەن و ئەم ريبازەش لەو ناوچەيەدا پەيدا
 بوو پايەكانىشى قولبوونەوہيە و رۇچوونە لە روكەشكارپەكانى
 شەريعت و وتنى دەرکەوتن واتە كەشفکردنە ھەرەكەت برپك لە
 شيخانى سۆفیزم ئەو ئيددعايە دەكەن وەك لە (دائرة المعارف
 الشيعية) دا ھاتوو شەيخيان بوونە سى بەشەوہ: (روكنيە) كە
 پەيرەوانى (كەريم خانى قاجارى بوون) و (كەشەفيە)يش
 پەيرەوانى (ميرزا محەمەدى باقرى ئەسكونى ۱۸۸۲) بوون ئەمانە
 وتوووانە يەگگرتن لە نيوان مەرجهعى دينى و ئيمام لە ريگاي
 كەشفەوہ دەبيت، سى يەميان گرۇى (مەلا حوسين بەشروويى)
 بوون بە دواى بەئين پيدراو – پەيماندار (الموعود) دا دەگەران،
 سەرچاوەكانى بابى و ئەوانى تر ئەوہ دەسەلمينن كەوا بەشروويى
 ناسراو بە دەركى دەرۋازە (باب الباب). ھاورپى (مژەپيدراو -
 الموعود) بووہ. ەلى محەمەد شيرازى كاتى قوتابى بوو لاي سەيد
 كازمى رەشتى لە كەربەلا، تا بەم جۆرە بزوتنەوہيەك چەكەرەى
 كرد لە شەيخىيە ئەويش باببيەو پاشان بەھاييە بوو (۱۴) ئەم

بزوتنهوه نایینی یه سه‌ری هه‌لداو به‌رپا بوو به هۆی کابرایه‌کی
 خه‌لکی شاری شیراز که به سه‌ید یاخود میرزا عه‌لی محمه‌دی
 (باب‌ی کورپی میرزا ره‌زا دهناسرا . ئەم زاته له دایک بووی
 سالی(۱۸۱۹ م – ۱۲۲۵ ک) شیراز بوو ، ده‌لێن یه‌کێک بووه له
 قوتابیه‌کانی شیخ ئەحمه‌دی ئەحسانئ ، نیوی دایکی خه‌دیجه
 بووه ، ئەم منداڵ بووه باوکی گۆچی دوایی ده‌کات و خائۆی
 ده‌یگریته خۆی که نیوی (سه‌ید عه‌لی بازارگان) بووه . خائۆ نایه
 به‌ر خویندن و فی‌ری چۆنیه‌تی زمانی فارسی و عه‌ره‌بی بوو ،
 له‌گه‌ڵ خۆش نووسیداو له‌م بواره‌شدا ناوبانگه‌ی په‌یدا کرد ،
 ده‌لێن له‌ ماوه‌ی چوار سه‌عاتدا هه‌زار دی‌پری به‌ زمانی فارسی و
 عه‌ره‌بی دهنووسی. له‌ خۆره‌وشتدا گه‌لێ ساده‌و ساکار بوو ، له
 منداڵیه‌وه به‌ ره‌وشت به‌رز و لاوچاک ناسرابوو ، زۆر قسه‌خۆش و
 سه‌رنج راکی‌ش بووه له‌گه‌ڵ ئەو نه‌وجوانیه‌ی که سیماو
 روخساریکی ئیجگار دلگیری هه‌بووه و زیاتر ره‌ونه‌قی پێدا بوو ،
 پاشان له‌ لای سه‌ید کازمی ره‌شتی ده‌ست به‌کار بووه له‌ خویندن و
 ئەم سه‌ید کازمه‌یش دهرچووی ژێر ده‌ستی شیخ ئەحمه‌دی
 ئەحسانیه‌ی . دوا‌ی ئەوه‌ی سه‌ید عه‌لی محمه‌دی (باب‌) پێگه‌یشت
 له‌ ته‌مه‌نی ۲۲ سالی‌دا ژنی هێناو که گه‌یشته ته‌مه‌نی ۲۵ سالان
 توانی خه‌لکی به‌ نه‌ینی بانگه‌یشت بکاته سه‌ر بیروباومه‌کانی و

خه لكان له خو نزيك بکاته وه پاش دلتيا بوون لئيان بانگی به گوياندا ددا که خودا مه قامی - پایه ی (باب - دمر وازه) ی پیبه خشيوه (۱۵) . بو یه که مجاریش ئەم نهینی یه ی خو ی لای (مه لا حوسین به شه روی) ناویک درکاند که زانایه کی ئایینی گه و ره ی (بوشه هر) ی بوو ، جگه له وه ی پیاو ماقولئ تایه فه یه ک بوو به ناوی (الشیخیه - شه یخیان) که گرۆیه ک بوون له شیعه و بیروبا وهره باتنی یه کانی ئیران و سه ر گه و ره شیان شیخ ئەحمه دی ئەحسانیه . له راستیدا مه لا حوسین ئەوی تاقی کردو ته وه و پاش گوئ بیست بوونی له وه لامه کانی سه ید عه لی بو ی دهر که و تو وه ئەمه ئەو زاته یه که به شوینی دا ویلن ، ئەم شیخیان ه باومرپان به (باب) هیناو به (بابی) ناوزه د کران ، سه ره تا وا پیده چی که ۸ کهس له مانه باومرپان به باب هینابئ و بوون به موریدی به ژماره ی پیته کانی (حی) ناو نران .

که ئەمانه ناوه کانیانه:

- ۱- مه لا حوسینی به شه روی (دهر گای دمر وازه) .
- ۲- مه لا محمه د حه سه ن .
- ۳- مه لا باقری بچووک .
- ۴- مه لا عه لی به ستامی .
- ۵- مه لا خودا به خشی قوچانی ناسراو به مه لا عه لی رازی .

- ۶- مهلا حوسینی بوجهستانی.
 - ۷- سهیید حوسینی یهزدی.
 - ۸- میرزا محهمهد رهوزخانی یهزدی.
 - ۹- سهعیدی هیندی.
 - ۱۰- مهلا نهحمهد نهبدائی مهراغی.
 - ۱۱- مهلا محهمهدی خویی.
 - ۱۲- مهلا جهلیلی رومی.
 - ۱۳- مهلا باقری تهوریزی.
 - ۱۴- مهلا یوسفی نهردهبیلی.
 - ۱۵- میرزا هادی قهزوینی.
 - ۱۶- میرزا عهلی بارفرۆشی.
 - ۱۷- زیپرین تاج قوره تولعهین ناز ناو به (الطاهرة).
 - ۱۸- محهمهد عهلی بارفرۆشی ناز ناو به (قودوس).
- پهپرهوانی بابییه به ناوی (اهل البیان) یش دهناسران و ههر لهمانیشهوه ریبازهگانی بههائییه و نهزهلییه پهیدا بوون، بهتایبهتی دروست بوونی بههائییه کاتیك بههائوللا له سالی ۱۸۶۲م خۆی بهگهسی مژدهپییدراو لهقه لهم دهدات ئهوی باب ئاماژهی پیکردبوو، دهلی باب جاردمرو مژدهدمری من بوو، بهناوی منهوه ددهواو ههوائی دمرکهوتنمی رادهگهیانند. لایهنگرانی (باب)

بۆ بلاؤكردنه وهى بيروباوهرى باب كه وتنه گهران و بلاؤبوونه وه به ناو سهرتاسهرى ئيران و توركستان ، له مزگهوت و شوينه گشتهكاندا دهستان كرده ومعزدان و پياھهئدان به شان و بالاى باب و بيروباوهرى ، بهم هۆيه وه باب ئاوازهيهكى خووشى به دهست هانى و له هه موو شارانى ئيراندا باسى بيروباوهرى ئه وه دههاته گۆرئى، له بهر ئه مه زانايانى شيعه ي ئيران دهستان كرده نارپهزايى دهرپرين بهرام بهر بهم بيروباوهرى باب و به توندى بهرهنگارى بوونه وه ، گال و دنه ي حاكمانى فارسىيان ليدان و له پاش چهندين روداوى دلته زين له گوشت و برپين و زيندانى كردن و دورخستنه وه وه گالته پيكردن سوكايه تى كه تووشى (باب) و يارانى بوون، توانييان له سالى ۱۸۵۰ م خودى باب بكوژن.

واتاو نازناوى باب:

وشه ي باب به واتاى دمرگا له رووى ريزمانيه وه ، به لام له ئيستىلاح و زاراوه ي سوڤيزمدا به واتاى (بابا، پير، شيخ) ي تهريقه ت ديت كه (موريد) له ريگه وه دمرگاى ئه وه وه به كامو مورادى دهگات: له بهر ئه وه شه له لايهن گروهه كانى وهك (دروزي- دروستى) و (ئيسماعيليه) و (نوسه يرى) و ئايين زاگانى ولاتى كوردستانى ئيمه يش گرنگيه كى ته واوى پي دهرئى. چهن د راو بۆچوونيك ههس سه بارهت به واتاو نازناوى ميرزا سه يد عه لى

محهمه‌دی باب که چۆن ناوی خوئی ناوه (باب) و چ واتایه‌ک ده‌گه‌یه‌نیّت و چۆنی لیکدراوه‌ته‌وه؛ هه‌یانه ده‌لی کاتی باب ده‌ستی کرده خوتبه‌و ووتار خویندن له مزگه‌وتاندا و ره‌خنه‌گرتن له پیاوانی ئایینی توانی ناوی (باب) به‌سه‌ر خویدا دابری و ئاماژه‌یش به‌وه بکات که خوئی تاکه دهرگایه‌وخه‌لکان لیوهی دینه ژوری و داوای لیده‌کری که ئه‌و بیانگه‌ینیته خودای گه‌وره . بۆیه به‌یره‌وانی ناوی (حضرة العلی)یان لئناوه جگه له ناوی (نقطه) – به‌واته‌ی جیگای دهرکه‌وتنی رۆحی هه‌ق و روح الله و مظهر الله(۱۶) .

سه‌رچاوه‌ی تر ده‌لی: باب زۆر جار ئه‌م فه‌رموده‌یه‌ی ده‌دا به‌ گوئی خه‌لکاندا (انا مدينة العلم وعلي بابها) من شاری زانستم و ئیمامی عه‌لیش دهرگایه‌تی. زۆر جاریش به‌ ئه‌ده‌ب و ریژه‌وه باسی له پیغه‌مبه‌ر(د.خ.)و ئیمامان ده‌کرد، قسه‌کانی له‌م باره‌یه‌وه دلگیر بوون. نازناوی (النقطه) یاخود خالقی خه‌لقى له خۆناوه له کاتی‌دا به‌ خه‌لکانی ده‌گوت گه‌یشتن به‌ خودا یه‌کسه‌ر نابی به‌بی یارمه‌تیده‌ر بۆیه هه‌ستا خوئی به‌و هۆکاره‌وه ناساند به‌ (باب)و ئه‌و که‌سانه‌ش به‌ دوا‌ی که‌وتن ناو‌نران بابیه‌کان(۱۷) .

دیسان باب پیشتر به خه لکی راگه یاندوه که نهو ذاتی مه هدییه
 که پیغمبهر (د.خ.) به هاتنی خه بهری داوه، ئیرانیان نه مه یان به
 دل نه بووه چونکه وایان لیکداو هته وه نه وهی که ده بی زهور بی
 نیمامی مه هدی ناخر زه مانه ، که دوازدهمین نیمامیکه که هه زار
 سال له مه و بهر به شیوهیه کی نه نیاننه له (سامه را) له بهر چاو
 وون بووه . هه روا لایان وایه که هیشتا نهو زیندوه له شیوه
 روخساری پیشویدا و پهیدا ده بیته وه ، هه ره له بهر نه مه ش
 شیعه گانی ئیران نه م داواو بانگهیشته ی بابیان داو هته داوه و به
 توندی دژی راوه ستاون . دوا ی نه مه (باب) به مه وه رانه وه ستاوه
 که نهو ته نیا دونی جه زه رته ی مه هدییه ، به لکو نازناوی (نقطه
 الاولی) داو هته پال خوی که نه مه ش نازناوی بووه موسلمانان به
 مه قام و پایه ی پیغمبهر یا خود (نوقته ی محمده ی) بیان شایسته دی
 بوو ، هه تا وه کو نیمامه کانیش پله و پایه ی خویان له پاش پله و
 مه قامی (نوقته - نقطه) وه ده بینی و داوا ی یارمه تی و هیزو
 روسم و ده ستوریان له و زاته وه ده خواست (۱۸) .

سه ره چاوهیه کی شیعه ی ئیران ده ئی : (باب) پاش نه وه ی سه ری
 به مالی خودا ساوی و زیاره تی مزگه وتی گه وره ی کوفه ی کرد ،
 هه ستا رایگه یانند که نهو دهرگای دهرکه وتنی (مه هدی) یه و پاشان
 لای خه لکی درکاندی که نهو ئابین و ریباژیکی سازاندوه ، توانی

خه لکانیکی زور له ولاتاندا بهرەو لای خوێ راگیشتی و
 کهمەندکیش بکات به نواندی چەندین وینەیی جودا و کاری له
 ئەقل بەدەر و پەرچۆ ، رەنگەلیکی ئالووالای پێشاندا که ئەو کات
 تەمەنی ۱۹ یان ۲۵ سالان بوو ، بۆیه پاشتر خەلکەکه ناویان به
 جەنابی (حضرة العلی) ناو ناوه ، ئەمەش له کاتی کدا بوو که باب
 ناوی (نقطه) – واتە جیگەیی دەرکەوتنی هەق و (روح الله) و
 (مظهر الله) له خو نابوو ، لهبەر ئەمە دەسبەرداری نازناوه
 پێشوەکەیی خوێ بوو، واتە نازناوی (باب)ی به جی هیشت و
 به خشی به یهکیک له پیرهوکانی خوێ که یهکەم کەس بوو
 باوهری پێ کرد پاش تاقی کردنەوهی ، ئەویش (مهلا حوسینی
 به شەرەوی) بوو که خەلکی (خۆراسان) بوو ، له پینا و
 بلاوکردنەوهی ئەم بیروباوهری بابییهیش گەل کاری کرد له گەل
 دوو زاتی تری وهک (محمد علی بارفرۆش و میرزا یه حیا
 دارابی) و یهکیک لهو ئافرهتانهی که به (زیرین تاج) دەناسراو که
 نازناوی (قره العین) ی وەرگرت و خاوهن زانست و حەماسەتیکی
 بی وینەیی ئەم ئایین و بیروباوهری بوو ، له جوانی و فەصاحت -
 رهوانبێژی دا هاوتای نەبوو لهو رۆژگارەیی ئەم بیروباوهری تیدا
 پهیدا بوو یهکەمین ئافرهتیکیشە خوێ به زانست چه گدار

کردی و له کۆری پیاوانگدا وانهی وتبیتهوه بهبی روپوش لهو
سهردهمه دا که خه لکان به نه شیاوایان دهزانی (۱۹).

به رهنگاری بوونهوه لهم بیروباومره:

له دواى ته شه نه سه ندنی ئەم بیروباومره ی بابیه کان له
ئی راندا ، حکومه تی ئیران لهم جولانه وه ئایینه مه ترسی په یدا
کرد ، بۆیه هه ستا به سوپا نار دنه سه ریان و له هه نگاوی
یه که مه دا له زۆر شارو شوینا ده ست کرایه ئازاردانی بابییان به
تابه تیش له (ته هرا ن) و (فار س) ، (ما زنده را ن) و شوینانی ترو
کوشتاریکی زۆریان لیکرا و به لām ، ئەم زولمو زۆره چۆکی به
بزاقی بابیه کان نه دا به لکو کاریکی وای کرد که زیاتر خۆراگر بن.
ئەم هێرش کردنه سه ر بابییانه لهو دهنگو باس و هه والانه
دههاته دی که (سه پار هت به چه زره تی مه هدی ئاخر زه مان له
په یغه مبه ر (د.خ.) ده گێردرایه وه و دههاته دی که شیعه کان به
راستی باومریان پییه تی و له لایه ن (جا بر) وه ریوایه ت کرا وه که
دهفه رمی : لهو دایه که مائی موسا ، جه مائی عیسا ، سه بری ئه یوبی
هه یه ، له زه مانی خۆیدا یارانی زه لیل ده کرین ، خه لق که لله یان
وه ک که لله ی ده یله م و تورک به دیاری بۆ یه کتری ده نیرن ،
ده کوژرین ، ده سو تی نرین ، له تر سانا ده له زرین ، ده سه له مینه وه ،
زه مین به خوینیان ره نگ ده کری فریادو فوغانی ژن و منالیان

دەگاتە ناسمان ئەمانەن بە راستى دۇستانى من كە بە سايەتانەو
هەموو شۆرشىك دەكوژىنمەو ، لە زەلزەلە خەبەردار دەبم ،
پىۋەندو زنجىر دەپچىرىنم) (۲۰) .

مىژوونوسان دەلەين لەلايەن (سوئتان محەمەد شای
قاجار) و (ناسرەدىن شای) كورپەو دەست كراو بە لەناوبردى
ئەم بىروباوەرەى بابىيەو لەگەل بوونى جياوازى لە ژمارەى
قوربانىەكانى ئەم تايەفەيە و ژمارەيان لە ئىراندا ، هەندىكىان
وتويانە سەرژمىريان ۳۰ ھەزار كەس بوو و ژمارەى كوژراوانيان
لەو شەراندا گەيشتووئەتە ۲۶۰۰ كەس و زوربەشيان لە (قەلاى
تەبەرى) لە مازندەران ھاتونەتە كوشتن و ژمارەى سەربازانى
كوژراوى ميريش گەيشتووئەتە ۵۰۰ كەس، ھەروەھا ژمارەيەكى
بەرچاويش لە ئافرەتانى تايەفەى بابىيە بونەتە قوربانى ئەم
شەرانە، چونكە ئافرەتيان يارمەتى پياوانيان دەدا لە شەرەكاندا
بە گەياندى ئازوقەو ئاوو خوړاك ، چەك و پىداويستى بو
جەنگاوەران (۲۱) . ئەو سوپا ناردنە سەر بابىيانە لە شارو
شارۆچكەكانى ئىران لە يەكەم ھىرش و پەلاماردا تووشى شكست
بوو، بۆيە مەترسىيەكە زياترى پەرە سەندو ھىرشىكى تريان
دەست پىكردو لە ژىر فەرماندەى (مەھدى كولى ميرزا)ى
بنەمالەى شای ئىران و كەچى ھەمدىس ئەم ھىرشەيش سەرى

نەگرت و سوپا شكاو پاش شەرىكى سەخت و ھىز لەسەر ھىز ناردن بۇ پالېشتى ئەم سوپايە ، سوپاي ئىران ھەستا بە پەلامارى سىيەم بۇ سەر بابىيەكان و ئەم سوپايەش تىكشكىندراو لەم شەردا (مەلا حوسىن بەشرەوى) برىندار بوو كە ناودارىكى گەرەھى ئەم بزافە بوو، بە ھۆى سەختى برىنەكەيەو دەست بەجى كۆچى دوایی دەكات، ئەمەش ھىچ كارىگەريەك ناكاتە سەر نۆشتى ھىنان بە بىروباوهرى بابىيەكان، بەلكو زياتر سووربوون لە سەر داکۆكى كردن لەسەر ئايىن ورىبازو بزافەكەيان وگەلى خورارگر بوون. زياتر چۆكيان بە دوژمنانيان دا دا ، بۆيە حكومەتى ئىران ناچار بوو چوارەم پەلامارى خۆى دەست پىيكات بۇ سەر كوت كردنيان ، ئەم جارەيان بە بەكار ھىنانى تۆپ و زرىپۆش وچەكى ھەمە جۆر ، بەلام بابىيەكان توانىيان بەرگریەكى بىۆينە پىشان بەن وبۆ ماوہى چوار مانگ بچەنگىن و گەلەك لە پىاوانيان كوژران و ئازوقەيان كەم بووہوو تىكچوو ، بەم ھۆيەو سەربازانى شاھ توانىيان بچنە ناو حەشارگانىيان و ۲۱۴ كەسيان بە دىل بگرن لە پىاو وژن ومندال ، ھەرچەندە پىشەكى ئەم خەلكانەيان دلىا كەردبووہو لە نەكوشتنيان ، بەلام سەربازانى شاھ كارىكى نەكردەنيان كرد بە سەك درىن و زمان برىن شىواندنيان (۲۲) . لەگەل ئەم كەردەوانەشدا بابىيەكان ھەر

بەردەوام بوون لە بەرهنگاری و خۆراگری لە شوپنانی تردا بەرامبەر بە سوپای ئێران ، بۆ ئەم مەبەستە خەلکی (زنجان) پایتەختی ھەریمی کامسیە راپەرین بەسەرۆکایەتی فەرماندەیی ئەم بزاقە (محەمەد عەلی زنجانی) و بۆ چەند جار سوپای شایان شکاندو دژی وەستان و گەورەترین خۆراگرییان نواند ، بەلام لە کۆتاییدا بەسەریاندا زال بوون لەگەڵ ئەمەشدا ھیشتا بابییەکان ھەر بەردەوامی خۆیان لە سەر بزاقەگەیان درێژە پێداو حکومەتی ئێرانیش نەیدەزانی چ کارێک بکات بۆ دامرکاندەوہی ، وای بە چاک زانی سەرۆکی بابییەکان سەید عەلی محەمەدی (حضرة العلی) بکوژری ، ھەرچەندە ئەم پیاوہ وا خۆی پێشاندا کە ئەو توندوتیژی لە گەل حکومەتدا نانوینی و روبەرپووی سوپای ئێران نابیتەوہ ، بەلام حکومەت بانگی کردو پرسپاری ئەم نایینە نوێیە لیپرسی و بەوہی تاوانبار کرد کە لە ری و ریبازی جەماعەت دەرچووتە دەرەوہ ، بۆ ئەم مەبەستەش گرتیان و کوشتیان و کەولیان گرتەوہ ، ئەم روداوەش لە رۆژی ۲۸ی شەعبانی ۱۲۶۶ ک بەرامبەر بە ۹ تەمووزی ۱۸۵۰ م لە تەمەنی ۳۱ سالییدا بووہ . سەرچاوەکان دەئین لە کاتی شەھید کردنی سەید عەلی محەمەدی (باب)دا لاویکی دئسۆزی باب ھەبووہ بە نیوی (محەمەد عەلی) بۆ شەھید بوون لە گەل بابدا بە زمانیکی ئاگرین

دەپاراپەو لەبەر ئەو لە تەوڕیز پیکەو برانە مەیدانی قشڵەى
 کۆن بە بال بەستراوى ،سەرى محمد عەلى موریدی موخلى
 لەسەر سنگى پىرى خۆشەووستى دانرابوو ،لەبن ھەنگىانەو بە
 گوريس بە يەگەو بەستراوونەو بەم جۆرەھەئاسران ، بۆ
 كوشتىيان فەوجىكى (ئەرمەنى)يان ھىناو داىيانە بەر دەسپىژى
 گوللە ، كەچى روانىيان كەم تا زۆر ئازارىيان پى نەگەيشتوو و
 سەلامەتن و گوللەگان تەنيا گوريسەگانىيان پساندبوو ، ديارە
 ئەمەش موعجيزەيەكە بۆ (باب) ، (ئەرمەنىيەگان) كاتى ئەم
 روداويان بينى بە موعجيزەيان لە قەلەم داو ئامادە نەبوون
 جارىكى دى دەست رىژيان لىكەن لەبەر ئەو فەوجىكى
 عەسكەرى دىيان ھىناو درانە بەر گوللەو كوژران(۲۳).

نازايەتيەكى حاشا ھەئەگرە كە باب توانى بىروباومى خۆى
 بداتە بەرگوپى خەلگانى ئىران و دامودەزگا حكومى و
 ئايىنيەكەى،لەبەر ئەمە تووشى چەندىن چەوسانەو و
 سەركوتكردن بوونەو دەنگوباسى باب و لايەنگرانى دەكەوئتە ناو
 كۆمەئەى دەولەتانى ئەوروپاو رۆشنىرانى ئەو ولاتانە لە چۆنىتى
 سەركوتكردنىيان و خۆزگرى باب و يارانى. لە راستى دا شەھىد
 كردنى باب و زەرىن تاج خانم زياتر تىنى ناگرى بزافەكەى
 خۆش كردوو بۆتە ھۆى زياد بوونى شەوق و ئىلھامى بەردەوام

بۆ موریدانی و ئاگری ئەو عەشقه زیاتر تاوی سەندووە . پاشا
 کوژرانی باب (حضرة العلی) بابییەکان سارد نەبوونەووە لە سەر
 بیروباوەریان ، بەلکو زیاتر شەگیربوون و هەستان (میرزا یەحیای
 دارابی)یان بە جینشینی باب (حضرة العلی) داناو نازناوی (حضرة
 الازل) یان پێبەخشی، بەلام ئەم سەرۆکە نوێیە وای بەچاک زانی
 پایتەختی ولاتی ئێران بەجێ بهێڵی و دەست بکاتە گەران بە ناو
 موریدانی بۆ چەسپاندنی ئیمان و بیروکە ی ئایینەکە ی لە دنیاندا
 ، بەلام لەولایشەووە بابییەکان بەسەر هاتی سەرۆکی یەکەمیانان
 لە یاد نەچوووە، لەبەر ئەوە لە سالی، ۱۸۵۲م سێ کەسیان
 هێرشیان کردە سەر شاھ بۆ کوشتنی بەلام سەرکەوتنیان یار
 نەبوو، سەربازانی شاھ توانییان دەستگیریان بکەن و ئازارو
 ئەشکەنجەیکە زۆریان دان ، پاشان حکومەتی ئێران دەستی کردە
 گرتنی بابییەکان لەوانە ئەو ئافرەتە شۆرشگێرە ئەم
 بزوتنەوویە کە (قرە العین)و زەمین تاجیان ناو لێنا بوو ، گەلی
 پروپاگەندە ی پروپوچیان بۆ هەلبەست و بە زیندوویی ئاگریان
 تێبەردا ، دوایش ئەوانە ی گێرابوون لە پیاو ژن و منداڵ بە
 شیوەیکە نامرۆیانە کوشتنیان ، خەلکان لە کوچەو بازار ی
 تاراندا بە چاوی خۆیان روانییان چییان بەو بابییانە دەکرد کە
 کارەساتەکە جەرگی مرۆفی دەبێری ، چەند پۆلیک لە ژن و پیاو

مندال بە گوريس دەست بەستراوو لەشيان بريندارو لەهەر برينىكدا فتيلهيهكى گر گرتوويان تى ئاخنيبوو ، ديمهنيان بە رووتى لەو رۆژەى دەکرد كه لە دايك بيوون و سەربازانيش لە دواوہ ئىيان دەخوړين و دەدا ، ئەوہى بکەوتايە بە قامچى دەيانکوشت و ئەگەريش مندالئىک بمردايه فرىيان دەدايه ژىر پىيى باوک ودايکيهوہ ، ئەوانيش بە سەريدا تىدەپەرين بى ئەوہى ئاوړى لىدەنەوہ ، مندالئيان دەهيئاو لەسەر سنگى دايک و باوکیان سەريان دەبرين(٢٤) ، لەگەل ئەمانەشدا بابييان دانيان بە خوياندا دەگرت و لەپەلوپۆ نەکەوتن و هەرچەندە دەنگيان هەندى کپ کرايهوہ بەلام بزافە نەينى يەکەيان هەر بەردەوام بوو که گەورەترين داستانى خۆراگرييان تۆمارکرد .

خاتوو (قرة العين)(٢٥):

لە دوا سالانى دەسەلاتى (نەجيب پاشاى عوسمانى) لە عىراقدا ، دەنگوباسى ئەم ئافرەتە کۆمەلگای عىراقى خەريک کردبوو بەو قسانەى سەبارەت بەم ئافرەتە لە گۆرپىدا بوو ، خاتوو قورەتولعەين لە سالى ١٨١٤ ز لە (قەزوین) هاتوووتە دنياوہ ، ناوى (زىپىن تاج) ى لىنرا ، لە بنەمالەيهكى ئايىنى ناسراوى ئەم شارە گۆش کرابوو ،کە باوکى (مەلا صالح)ى ناو بوو، يەکئىک بووہ لە بياوہ ئايىنى يەکانى ئەم شارە ، خاتوو لای باوکى فيرى وانەو

زانسته ئایینه‌کان کرابوو ، له تهمهنی ۱۴ سالان درایه کوری مامی
 که نیوی (محهمهدی کوری مهلا محهمهدی تهقی)بوو ، پاش
 ماوهیهك خوئی ومیردهکهی روویان کرده کهربه‌لا به نیازی
 خویندن و فیر بوون ، لیره‌دا ۱۳ سال مانه‌وه و دوو کورپان بوو ،
 وا دیاره نیوانیان زور خوش نه‌بووه به هوئی مهیلی خاتوو
 قوره‌تولعه‌ین به‌لای (سهید کازمی رهستی)دا ده‌شکایه‌وه که
 سه‌رۆکی شه‌یخییه‌کان بوو له‌و رۆژهدا ، به‌لام میردهکهی خاتوو له
 گهل نه‌و که‌سانهدا بوو که پیمان ده‌گوترا (بالاسه‌ری)و دژی سهید
 کازمی رهستی بوون که ئهمیان به (پشت سه‌ری)ده‌ناسرا. سالی
 ۱۸۴۱ م گه‌رانه‌وه قه‌زوین و له‌ویش مندالیکیان بوو ناویان نا
 (ئیسحاق). باوکی میردهکهی که ناوی (مهلا محهمهد نه‌قی)بوو
 که ده‌یکرد مامی قوره‌تولعه‌ین ، ئهمیش زانایه‌کی ئایینی بوو
 به‌لام دژی شه‌یخییه‌کان بووه ، هه‌ستا به‌ دهرکردنی فتوایه‌ك دژی
 بیروباومری شه‌یخییان و به‌ کافرانی له‌ قه‌لم دا ، ئهمه‌ش زیاتر
 نیوانی ئهم ژن ومیردهی تیکدا چونکه قوره‌تولعه‌ین مهیلی زیاتر
 به‌لای شه‌یخییان و سهید کازمی رهستی یه‌وه بوو ، بویه سالی
 ۱۸۴۳ م برپاریدا سه‌ردانی کهربه‌لا بکات و بجپته‌ حزوری رهستی
 بو‌گویی گرتن له‌ وانه و زانسته ئایینی یه‌کانی ، به‌لام کاتی خاتوو
 گه‌یشته کهربه‌لا رووانی چهند رۆژیکه رهستی کۆچی دوایی

كرده ، وادياره قورەتولعهين به نهينى باوهرى بهرپورچهى بابيه هينابوو ، ليره مايهوهو دهستى كرده وانه وتنهوهو ، له ژوريكدا دادهنيشت كه دهرگاي به پهرديهك داپوشرايوو بهرامبهريشى ژووريكى گهوره ههبوو بۇ قوتابيان و گوئگران و له پشت پهردهوه دهرسى دهوتهوه ، خاوون دهنگيكى زولالو خاوون توانا بوو له فسهكردن و بدهوبستاندا ، له كهريهلا دهنگى دايهوه خهلكان نالو گوږى بيرو بۇچوونه نوپيهكانى ئەمیان دەکرد ، سالى ۱۸۴۶ م رووى كرده (كازميه)ى بهغداو دهستى كرده وانه وتنهوهو خهلكانيكى زورى شيعه وئوانى تر ئامادهى كۆبونوهو وانهكانى دهيوون ، قورەتولعهين رهنگه زۆر خۇى دانهپوشيبى دهموچاوى به دهرهوه بوويى ، يان دوو دهستى ، لهبهر ئەوه ناحهزانى شتى نارپهوايان دهدايه پال ، قورەتولعهين به ئاشكرا دهست دهكاتە بانگهيشتى خهلكان بۇ سهر ئەم بيروباوهره و ههندي كەس وای بۇ چوونه گوايه خاتوو خۇى به دۇنى حەزرتى فاتيمه زانيووه و ههرهك له يارانى به ئيماميك تەشبيه كراوه ، بۇيه تووشى گيرهو كي شهيهكى سەخت بووتهوه له شارى بهغدا هانى حكومهتى ليدهدرى له لايەن ناحەزانیهوه له وانهى لايهنگرى (محمدەد حەسەن گەوهەر) بوون كه كرابووه دەمسي شهخييان بهم بۆنهيهوه والى بهغدا(نهجيب پاشا) ناچار

بوو نامه يهك له مهر قوره تولعه ينه وه بنيرئ بو نهسته موئ و
 خاتوو پيش له مائى (موفتى ئه بى سه ناي ئالووسى) دهسته سه ر
 بكات تاكو وه لامى نهسته موئى پئ دهگات له م باره يه وه ، كاتيك
 دهنكو باسى دهسته سه ر بوونى خاتوو له شارى به غدا دهگاته
 قه زوين ، مامى هه لدهستى كه سيك دهنيرئ ته لاي يه كيك له پياو
 ماقولائى كه ربه لا بو رزگار كردنى قوره تولعه ين و يارمه تى
 به ره لئلا كردنى له لايه ن حكومه ته وه ، ئه و كه سه پيش دئته لاي
 (نالووسى) و تكاى لئدهگات به پاشا بلئ با رزگارى بكات ، ئه مپيش
 به ئينى ده داتئ . وادياره هيچى بو ناكريئ تاكو فه رمانى نهسته موئ
 دئت و تيايدا داواى به ره لئلا كردنى خاتوو قوره تولعه ين و
 دهر كردنى له عيراق راده گه ئه نئت. خاتوو كاتئ كه وته رئ و
 به غداى به جئ هيشت برئ له يارانى كه وتنه تهكى و ، ئه مانه له
 هه نكاوى يه كه مى سه فه ره كه ياندا گه يشتنه (كرماشان) ي
 كوردستان ، له نووسراويكى ده سنووسى تايبه تدا كه به زمانى
 كوردى نووسراوته وه وه ده گه رئته وه بو هه مان ميژووى چوونى
 قوره تولعه ين و يارانى بو ناو كوردانى كرماشان و بلاو بوونه وه ي
 دهنكو باسى هاتنيان له ناوچه كانى رۆژه لائى كوردستان ئه م
 راستيه مان ده ستگير ده بئت كه به شيك له كورده كانى كرماشان
 كارينگه رى ئه م بيروباومره ي بابيه يان له سه ر بووه وه له نووسراوه

ئايىنى يەكاندا زەنگى داۋەتەۋە. گۇدفرى رۇلى درايقەر (۱۸۹۲ -
 ۱۹۷۵) نووسەر زانا يەكى رۇژئاۋايە ولە سەرەتاي سەدەي
 بېستەمدا مېژوو ئايىنى كوردانى خستوتە بەر توپژىنەۋە و بە
 شۆۋزىكى بابەتيانە لە چەندىن بواری جياجياي كۆمەلایەتى -
 فەرەنگى - مېژوۋىي گەل كوردى كۆلئوتەۋە، زياتر ئەو
 زانيارپانەي لەو كاتەدا بە دەستى هیناۋە كە وەك ئەفسەرىكى
 بریتانى پەيوەندى لەگەل كار بە دەستانى (انتداب)ى عېراقىدا
 ھەبوۋە، جگە لەۋەي مامۆستاي مېژوو بوۋە لە زانستگى
 (مەگدېيلن) لە شارى ئۆكسفوردى بریتانیا و پسپۇرى زمانەكانى
 عىبېرى و ياساي بابلى بوە، زمانى عەرەبى زانىۋە. نووسەر لەو
 تارىكدا (۲۶) كە راستەوخۆ كراۋتە كوردى باس لە ئايىنى كوردان
 دەكات و ئەلئ جۆرايەتەكى بەرچاۋى ئايىنى لە ناو كورداندا
 ھەيە لە ناو ئەوانەشدا فېرقەي (قزلباش و بابى و ئيزەدى)ين،
 فېرقەي بابى ميرزا عەلى محەمەدى شيرازى لە سالانى ۱۸۴۴ وە ۱۸۴۵
 دا لە ئيران بنياتى ناو خۆي بە فەرمانى حكومەتى ئيران لە
 تەورپز كوژرا، ئىعدام كردنەكەش بە يارمەتى كوردى شقاقى ھاتە
 ئەنجام (۲۷) ، بەلام بزوتنەۋەكەيان بە ھۆي جېگرايەتى و
 لايەنگرانى گيانفدای بابيەۋە درپژەي كيشاۋ ئىستا مەرکەزىيان لە
 (عەككا)دايە... بابيىەكان بە گومانن لە راستى بوونى قورئاندا

ھەيە ھەك ئاكامىك دەستووراتى ۋە مرگىراۋ لە تەفسىرى قورئان دەدەنە دواۋە و نوسراۋەيەكى بى نەزمى ئەو تۆيان كەردۆتە جى نشىنى كە تەعلیم و فېر كەردنەكانى روون نىە، بابى باۋەرىيان بە چەشنە (تناسخ) يىكى رۇح ھەيە، بابىەك نامرى و مردن تەنيا لە بەر چاۋ ونبوونى سەردەمى كۆنە پىش ئەۋەى دەرگای ژيانىكى ترى بۆ يەكالا بىكرىتەۋە: لەم (تناسخ - دۆناى دۆن) دا كە دەتوانرى شوپنى ھەتا مەۋدايەكى زۆر ھەلبىگرى.. دەگوترى ژمارەى كەسانى كە لە كوردستان لە سەر ئەو ئاينەن لە ۵ ھەزار كەس تىپەر ناكات، كە ئەوانىش لە گوندەكانى مەئبەندى ھەكارى - نيوان باشقەلا و قوتوورى نرىك سنوورى تورك و ئىراندا نىشتە جىن (۲۸) ھەروەھا لە كىتبى (ايلات و طوايف كىرمانشاھان) ى محەمەد عەلى سولتانى كە باسى خىلە كوردەكانى كىرمانشاھان بۆ دەكات نووسىۋىە كەوا لە رۆژانى فەرمانرەۋايى (محەمەد عەلى مىرزى دەۋلەت شاھ) ، شىخ ئەحمەدى ئەھسانى بۆ ماۋەيەك لە كىرمانشاھ بوۋە و چەندىن خانەدانى كوردان چوونەتە سەر رىۋرچەى ئەم زاتە بە تايبەتىش ھۆزى (كەئھورپو خزاعى)، بەلام لە دوايى دا پەشىمان بوونەتەۋەو ئەمىرۆ ئەو كارىگەرى يەيان بە سەرۋە نەماۋە بوونەتە شىعە ! ئەز ۋاى بۆ دەچم نووسەر محەمەد عەلى سولتانى لەبەر نەبوونى ئازادى

ئايىنى لە ئىران ، ھاتوو ھەموو ئايىن و بىروباومرە باتنى يەكانى
ناو كوردانى بە شىعە لە قەلەم داوھ كاتىك باسيان دەكات ، ياخود
دەئى لە بىروباومرە كۆنەكانيان پاشگەز بوونەتەوھ (٢٩) .

لە كتيبي (الحديقه الناصريه) فى تاريخ و جغرافيا كردستان
كە دانەرى عەلى ئەكبەر كوردستانى يە ئەنووسى كوردانى
كوردستانى ئىران سووديان وەرگرتووھ لە شۆرشى بابىيەكان بە
تايبەتى ناوچەكانى ھەورامان و بە سەرۆكايەتى ھەسەن سولتانى
ھەورامى لە سالى ١٢٦٨ ك/ ١٨٥١ م ياخى بوونى خۆى رادەگەئىنى لە
شاى ئىران و كاتىك غولام شاھ خان والى كوردستان دەبىت، بەلام
نووسەر لە روداوى سالى ١٢٧٠ ك/ ١٨٥٢ م بابەتتىكى تر دەگىرپتەوھو
دەئى لەم سالىدا ميرزا عەبدولصەمەدى ھەمەدانى كە يەكك بووھ
لە جىگرانى حاجى محەمەد كەرىم خانى كرمانى سەر بە
رپەرھوى (شەيخىيە) دپتە كوردستان (سنە) و بو برەو پيدان و
بلاوكردنەوھى بىروباومرې، لەم بارەيەوھ لەگەل والى كوردستان
رىكدەكەوئىت، بەلام زانايانى ناوچەكە كە ھەموو سوننەى شافعى
مەزھون ويستيان والى لەو پالپشتەى ميرزا عەبدولصەمەد
كەمكەنەوھ بەلام سوودى نەبوو ھەول و كۆششيان بە فيرو چوو،
بو ئەم مەبەستە دانشتنىك ساز دەكەن لە (گۆرستانى شىخان)ى
رۆژ ئاواى سنە بو دەرکردنى ميرزاي ناوبراو بەلام والى بە گوئيان

ناکات، له بهر ئه‌وه ئازاوه و تالان برۆ ده‌ست پێده‌کات پاشان کوشت و برۆ شار به‌جیه‌شتن، ئهم شه‌ره له کوردستان ناو نراوه به (جه‌نگی کاروان سه‌را)(۲۰) ئه‌وه‌ی جی‌گای سه‌رنجه والی کوردستان غولام شاخان له سالی ۱۸۵۲ م ریگا به زانایه‌کی تایه‌فه‌ی شه‌یخیه‌ ده‌دات بیته کوردستان و بیرو باوه‌ری بلاوبکاته‌وه که بابیه‌ هه‌ر له‌مانه‌وه چه‌که‌ره‌ی کرده، که‌چی نووسه‌ر عه‌لی ئه‌که‌به‌ر ده‌لی سالی ۱۸۵۰م فیتنه‌ی بابیه‌ی به‌هائیه له شاری زنجان په‌ره‌ی سه‌ندو هه‌ره‌شه‌ی ده‌کرده سه‌ر ده‌سه‌لاتی شای ئی‌ران بو‌ ماوه‌ی ۷ مانگ به‌رامبه‌ر سوپای ئی‌ران خو‌راگر بوون : به‌لام هه‌سه‌ن عه‌لی خان له‌گه‌ل فه‌وجی کروس هه‌یرشی کردنه سه‌ر ئه‌و تایه‌فه تونده‌وه و توانی له ماوه‌ی ۲۵ رۆژدا به سه‌ریاندا سه‌رکه‌ویت و توانی (مه‌لا محمه‌د عه‌لی)یش بکوژیت (۲۱)

به‌لی پاش ئه‌وه‌ی قوره‌تولعه‌ین و یارانی گه‌یشته‌ ناوچه کوردیه‌کان به تایه‌تی کرماشان خه‌لکیکی زۆریان لی کو‌بوونه‌وه ، خاتوو باسی نه‌ینییه‌کانی ئهم بیروباوه‌ری پی راگه‌یاندن و زۆریان که‌مه‌ندگی‌شی بوون ، له ژن و پیاوانی ئایینی و ده‌سه‌لاتداران برپیکیشیان به‌سه‌ر سو‌رمانه‌وه لای دهرده‌چوون، بو‌یه پیاوانی ئایینی ناوچه‌که که‌وتنه ناره‌زایی و شکایه‌ت له‌م خانمه‌و یارانی و داویان لی‌کردن شار به جیه‌یلن. قوره‌تولعه‌ین

باروبنهی پیکهوه ناو له گهل یارانی گه‌یشتنه شاری هه‌مه‌دان ،
له‌به‌رئه‌وه‌ی خه‌لکی هه‌مه‌دان زور‌به‌یان سه‌ر به‌ شه‌یخیه‌کان
بوون پێش‌سوازییه‌کی گه‌رمیان لێ‌کردو، نو‌رۆژان لایان مایه‌وه‌و
به‌گه‌رمی بیروباوه‌رکه‌ی له‌ ناویاندا بلا‌و ده‌کردوه . که‌سانی زۆر
هاتنه سه‌ر بیروپراکه‌ی و دوو که‌سیش به‌ ناوی (مه‌لا یا‌هو) و (مه‌لا
لاله‌زار) له‌ پیاوانی ئایینی یه‌هودییان که‌مه‌ندکێشی بوون و
بروایان پێهێنا . ناچار بوو هه‌مه‌دان به‌ جێ به‌یئێ و رووبکاته
شاره‌که‌ی خۆی قه‌زوین و کاتی گه‌یشته شار چوووه مائی باوکی و
نه‌چوووه مائه‌که‌ی خۆی بو‌لای می‌رده‌که‌ی مه‌لا محه‌مه‌د .
پیاوه‌که‌ی جه‌ندین ئافه‌رت و پیاوی به‌ شوینیدا ره‌وانه‌ کرد که
بێته‌وه ناو مال و مندالی ، که‌چی قورمه‌تولعه‌ین رازی نه‌بوو ،
وتبووی نه‌گه‌ر می‌رده‌که‌ی پیاو بوایه ده‌که‌وته ته‌کی بو‌ که‌ربه‌لاو
ده‌بووه هاوڕێی سه‌فه‌ری و له‌ خه‌وی غه‌فله‌تی بیداری ده‌کردوه‌و
رێگای هه‌قی پێشان ده‌دا. دیاره ئه‌مه‌ش یه‌که‌م جاره ئافه‌رت
پیاوی خۆی به‌ جیبه‌یئێ و بێ گوێ دانه شه‌رع و داب و نه‌ریتی
باوی کۆمه‌لگا، له‌به‌ر ئه‌وه ئه‌مه بوو به‌ چه‌کی به‌ ده‌ستی
ناحه‌زانیه‌وه که‌ زۆر به‌ توندی ره‌خنه‌یان لێ‌ده‌گرت و شتی
نا‌ره‌وايان بو‌ هه‌لده‌به‌ست ، جگه له‌وه‌ی ناگری دوزمنایه‌تی له
نیوان خۆی و مامیدا زیاتر په‌ره‌ی سه‌ند و مامی له‌ پاش ئه‌وه‌ی

دهچووہ مزگھوت و سہر مہنبر، یہکسہر جنپوی بہ پیاوانی
 شہیخییہکان دہدا، وہک سہید گازی رھستی و شیخ ئەحمەدی
 ئەحسانی، لەبەر ئەوہ روژیکیان کابرایەک لئی ہاتہ دەست و
 گوشتی. ئەمەش بووہ ہوی ناژاوہ بہرپابوون و ژیانی شہیخیان
 و بابیان کھوتہ خەتەر، قورہتولعەین چەند روژی بہر لە
 کوژرانی مامی دئی خەبەری دابوو کہ ناژاوہیەک بہرپوہیہ
 ھەلدەستی ئیزنی یارانی دہدا کہ بلاوی لیبکەن و ھەرکەسی
 بجیتہ شارو مائی خوئی، تەنیا بہ دوو کەسیانی راگەیاند کہ
 وادە شہید کردنیان زۆرنزیکە. دەلین ئەم پیشینیہی
 قورہتولعەین ہاتہ دی و (شیخ صالح کەریمی)، یەکەم کەس بوو
 لە سیدارہ درا، (مەلا ئیبراھیمی مەلاحەتی) لە قەزوین کوژراو
 قورہتولعەینیش گیراو دەست بەسەر کرا لە سەرای حاکم و،
 ماوہبەک مایەوہو توانی نامەیەک بو (میرزا حوسینی عەلی) کہ
 پیاویکی دەولەمەندو خاوەن پایە بوو، جگہ لەوہی لە میژ بوو
 بیروباوہری بابییەکانی پەسەند کردبوو، سەید عەلی
 محمەدی (باب) نازناو (بەھائوللا) ی پیبەخشیبوو. ئەم
 بەھائوللا یە توانی قورہتولعەین بدزی لە قەزوین و بیگەینیتہ
 تاران و لە مالکەہی خویدا بشاریتەوہ تاکو کۆنگرہی (بەدەشت)
 نزیکی خۆراسان بەستراو قورہتولعەین تییدا بەشدار بوو، خالہ

سەرەككییهكانی كۆنگرهكه بریتی بووه لهوهی چۆن بتوانن (باب)
 رزگار بکهن که زیندانی کرابوو - دیاره لهم ماوهیهدا سهید علی
 (باب) له سیداره نه درابوو . دووهم خالی کۆنگره نایا ئه حکامهکانی
 شه ریهتی ئیسلام هه لده وه شیته وه یاخود وهك خۆی ده مینئ
 له بهر ئه وهی لای ئه وان (باب) واته چه زهتی مه هدییه و زهوری
 کردوه ده بی شه ریه ته کانی پێش خۆی هه لده وه شیته وه ، دیاره
 (قوره تولعهین) یش له سه ر ئه م رایه سوور بووه ، بۆیه له
 کۆتاییدا چه نندین دانیشتنی له گه لدا ئه نجام دراوه له لایه ن
 زانایانی ئیرانه وه سه باره ت به ئیمامی مه هدی و چۆنیه تی زه ور
 بوونی له شاره کانی جابلقا و جابرسا وهك له سه ر چاوه ئایینی
 یه کاندا هاتوو ، (قوره تولعهین) یش وتوو یه ئه م دوو شاره له
 وجوودا بوونیان نییه و مه سه له که ئه فسانه یه و ئه وهی ئه مرۆ
 پێی دهوتریت (باب - دهروازه) و له پێش چاواندایه بریتی یه له و
 چه زه ته چاوه مروان کراوه که هه زار سالی به سه ردا تیپه پروه .
 بۆیه به له ئایین هه لگه راویان دایه قه له م و برپاری کوشتنیان داو
 سوتان دیان . قوره تولعهین ئافره تیکی زۆر جوان و زیره ک و بی
 وینه ی سه رده می خۆی بووه له قسه کردن و وتار خویندنه وه و
 دانوستان دن که سایه تییه کی که م وینه ی ناو ئه م بزافه ئایینییه ی
 بابییه کان بووه ، هه ر ئه م خانمه یش بووه ته هۆی په ره سه نندی

بیروباومرەگەیان و لەم پێناوئەشدا سەری نایەو، دەست و دامین پاك و لە زۆر شوێندا ستایشی ئەم پاکیزەییە کراوە کوردەکانی ئەو سەردەمە کرماشان بەسەر هات وداستانی ئەمیان نووسیوەتەو. سەرچاوەکانیش هەندیکیان زەمی دەگا و هەندیکیشان قەدر و حورمەتیکی شایستەیان پێداوە، دکتۆر عەلی وەردی لە هەموو لیکۆلەرێک بابەتیانە و بە وێژدان لەم ئافرەتە دواوە.

بیروباومری تایفە ی بابییە:

لە بیروباومرەگەکانی بابییەکان و کە پاشان بەهائییەیان لیکەوتەو، باومریان بە خۆدایەکی تاک و تەنیاوە ئەو زاتە ئەزەلی یەو بە برۆای وان دەتوانی لە لەشی مرقۆیقی خاوینی دینداردا بەرجەستە بێت. بە گوێرە ئەحکامەکانی کتیبی (البیان) دەچنە رێوە، بۆیە بە (اهل البیان) دەناسرێن. ئەم تایفە یە ژمارەکانی (پینج) و (نۆ) و (هەوت)یان لا پێرۆزەو قییلە ی وان (عکا)یەو نوێژی بەیانی و نیومرۆژیان هەبەو لەگاتی سەفەریشدا یەك سوژدەیهك دەبەن و نوێژی بە کۆمەلێان نییە، مرۆی بە تەمەن و نەخۆش و ئافرەتی بێنوێژ، نوێژیان لەسەر نییە. هەر وەها رۆژیان ۱۹ رۆژە کە دەکاتە مانگیك لە مانگەکانی بابی، مە ی خواردەنەو و جگەرەکیشانیان لا حەرامە، زۆر بە

ئەدەب و رەھبەت، گەلەك سەخى و دەست بىلەن و ھاورپىتى و ھوسىتتەن خۇشە و ئە كارى ئازاۋە دوورن . شايانى باسە باببىيەكان زۆر گىرگى بە رۆلى ئافرەت دەدەن و دان بە مافەكانىندا دەننەن و بۇشيان ھەيە و ماۋەيان پى دراۋە بىنە بالادەست لە كاروبارى ئايىنى تايىفەگەياندا (۲۲) .

نووسراۋەكانى (باب):

لە نووسراۋەكانى ھەزرەتى (باب – سەيدەلى مەھمەد) و فام دەكرى كە ئەم زاتە زياتر باسى و ئامانجى بىنەرتى گەتتەكانى سەبارەت بە مەدھو سىفەتى ئەو ھەقىقەتەيە كە پى گەشتوۋە ، نىشانەو مەبەستى خۇشەويستى لە وتارەكانىدا دەتكا ، جگە لەۋەى خۇى بە مژدەدەرىكى ئەو ھەستى خۇى بە واسىتەى دەرگەوتنى كەمالاتىكى ھەرگەورە دەدايە قەلەم ، بىرۋاى بە گەپرانەۋەى رۇح – دۇنای دۇن ھەبوۋە (۲۳) . بۇيە ھەندى جار خۇى بە (مەھدى چاۋمىرۋانكار) دەھاتە پىش چاۋ ، سەرجاۋەيەكى ژىر دەستەم رەنگە لە ناۋياندا ژىابى و شارەزايان بوۋى زۆر ستايشى ئەم زاتە دەكات و دەلى شەۋو رۇز لە خەلۋەت و رىيازەت كىشاندا بوۋە ، بە مورىدانى خۇى راگەياندوۋە كەچاۋمىرۋانى دەرگەوتنى ئەو بن ، نووسىنەكانى باب لە لايەن مورىدانىيەۋە بە ۋەحى ئاسمانى تەماشا كراۋەو لە دلى يارانىدا خۇشەويست بوۋە ،

له روى خۆشهويستی و ئهدهب و ئهركانوه به موريدانى خۆى
 وتوو دهبى زۆر بى وینه بن و له ناو خۆتاندا تۆى زانست و
 زانيارى و هونهر و سهنهعتى سوود بهخش بینه ئاراهه ، له
 خهزىنهى يارانوه دهبى پيداويستى برسيان و ههتيوان و
 بيوهژنان و نهخۆش و پهككهوته بدریت و سواكردن له ناو
 ياراتى بابيه قهدهغه بكرى و نابى به هيچ جوړى مادده
 سرگهركان بهكار بهيندرى(٣٤) .

باب لهبهر ئهوهى دهگوت ئهز (باب المهدي - دمرگای
 مههدى) مو ماوميهك لهسهر ئهه بانگهوازهى بهردهوام بوو ، پاشان
 ريوورچهيهكى ئايىنى پيکهوه ناکه له راستيدا له گهڻ
 دهووبهريدا نه دهگونجا . ههروهها ئهه چهندين نازناوى هههجوو
 لهوانه (باب الدين - دمرگای ئاين) ، (نقطه) و سازندهى خهلقانى
 به خۆ بهخشيوهو خۆى به شوينى دهرکهوتنى جيلوهى ههق و
 خوداوهند دزمانى بو ئهه مهبهستهش چهندين کهسانى له ياراتى
 خۆى بهرهو شوينانى جودا رهوانه کرد ، دواى ئهوهى ههر جاره
 به ناوو نازناو پيکهوه لهلايهن خۆى و يارانیهوه دهناسراو بهو
 خهڻگانهيان رادهگهياند که ئهه زاته زاتى مههديهو رۆحى ئهه
 له لهشى ئههيدا جيگير بووه ، وهك وتمان ئهههش له کاتيکدا بووه
 خهڻگان لهو باومرهدا بوون که چهزرمتى مههدى ئاخىر زهمان

دهگه پښتوه به لآم كهى وچ كات و لهج شوپښك ، بو كهس مه معلوم نه بوو . خه لكانى مه زهوى دوازه نيمامى ئيران چه شنى موسلمانى دى چاوه پروانى هم ژوانه ، نهوانه كى كه باوه پريان به گه پراڼه وهى روحيش هه بوو - دوانى دوان - له بيرو باوه پره كانى تايفه باتنى يه كانى ناوئيران كه دهست روى نهو روژگار هه بوون ، هم بيرو باوه پره زهور كرنه له ناو دل وميشكى نهوانيشدا چه سپابوو . بويه دهبنين كه سانك هه بوون له پيره وويانى بابييان خويان به دوانى نيمام هه سهن يان حوسين و كه سانى تر له نيمامان داوه ته قه لاهم (٢٥) . جا له بهر نزيكى و ليكچوونى باوه رى هم گرويه له گهل بيرو باوه رى تايفه (الشيخه - شهيخيان) كه نه مانيش گرويه كنى له شيعه رى ئيران و دهست و په يوه منده كانى شيخ نه حمه دى نه حسانى دهبنين كه سانكى زور له خه لكانى ئيرانى خاوهن هه مان بيره باوه رو ريباز چوونه ته پيرى بانگه وازى هم زاته وه ، كاتيكيش هم پياوه رووانى خه لكان دينه دهنگيه وه و به گهرمى پيشوازي له بانگه يشته كهى ده كمن ، ناوازه كهى ترى پهيدا كرده وه كه پينجه مبه ريك هاتوه ته مهيدانه وه و بووته خاوهنى كتىبى (البان) (٣٦) ، هم زاته سهد عهلى بابيه جگه له وه خاوهن دهست و قه لاهميكى به پير بووه ، سه رچاوه كان ده لئن له نووسيندا كه له ك خيرا بووه هم خيرا

نووسینه‌ی‌شی یه‌کێک بووه له موعجیزه به‌دمره‌کانی و وای
 لی‌هاتوو له نازناوی (الذکر) له خو بنیت و په‌ناشی بردوته به‌ر
 ئایه‌ته پیرۆزه‌کانی قورئان و خه‌لکانیکی زۆری شاره‌کانی ئیرانی
 که‌مه‌ندکیش کردبوو . وادیاره سه‌رچاوه‌کانی ژیر ده‌ستم
 هه‌ندیکیان به هۆی توندی و توند‌ره‌وی بو مه‌زه‌وه‌که‌ی به
 تاییه‌تی شیعییه‌کان گه‌لێ شتی نارواو ناراستی نووسیوه‌و داوته
 پال ئه‌م گرۆیه که ئه‌ز پیم باش نه‌بوو باسیان لیه‌و بکه‌م. له
 کتییی البهائیه حقیقتها واهدافها که له بنه‌ره‌یدا ماسته‌ر
 نامه‌یه‌که لیکۆلهر ضاری محمد حه‌یانی دهرباره‌ی دامه‌زرینه‌ری
 بابیه‌(عه‌لی محمه‌د ره‌زای شیرازی) ده‌لێ ئه‌م پیاوه زۆر چه‌زی
 له خو رۆشنه‌ری کردن نه‌بوو شتیکی که‌می له زمانی عه‌ره‌بی
 فیربوو، له‌گه‌ل نه‌حوی فارسی... کاتیکی ته‌مه‌نی گه‌یشه ۱۷
 سالان یه‌کێک له قوتابیانی کازمی ره‌شتی پێی گه‌یشت به
 نیوی(جواد که‌ریه‌لایی ته‌باته‌یی) وپیرۆکه‌ی شه‌یخیه‌ی به گویدا
 ده‌دا و له‌گه‌ل چاومروان کراوی نادیار – الغائب المنتظر، وای به
 می‌شک و بیریا ده‌برد که‌وا دهرده‌که‌وئیت له ده‌م و چاو و سیمای که
 ئه‌م واته محمه‌د عه‌لی شیرازی نه‌و زاته چاومروان کراوه‌یه که
 هه‌وال دراوه به نزیکه دهرکه‌وتنی له لایه‌ن کازم ره‌شتی و هه‌روا
 له لایه‌ن شیخ نه‌حمه‌دی نه‌حسائیوه، له‌مه‌وه محمه‌د عه‌لی

شیرازی ئەم ھەواڵە کاری تیکرد (ل ٤٤ - ٤٥) ھەروەھا نووسەر دەلی (عەلی محەمەدی شیرازی) بە ھۆی گوئی گرتن لەوانەکانی رەشتی و ریازەت کیشانی سەختی باتنی ھەستی دەکرد کە ئەو ئەوزاتەییە کە روحی مەھدی نادیار کە سەر لە نوئی لە دایک دەبیتەو و جیھان پەر لە عەدالەت و یەكسانی دەگات ئەم خۆیەتی. زۆر جارێش سەید کازمی رەشتی ئاماژە و کینایەتی بۆ دەکرد کەوا (مەھدی) بڕیتییە لە عەلی محەمەدی شیرازی. دەلینیش کە رۆژیکیان عەلی محەمەدی شیرازی لای دانیشتبوو، تیشکی خۆریش لە لای ئەو مەھدی دەھاتە زورری رەشتی پێی گوت (خاوەن فرمان - ولی الامر) ھەلاتوو وەکو ئەم خۆرە لە مەرگایەو ئەم ژورە روناک کردووە، ئیشارەتی بۆ کردوو خەلکانی ئامادە بوویش لە مەبەستی تیگەبشتن کە مەبەست لە میرزا عەلی محەمەدە بڕوانە ل ٤٦

بەلام ئەم لیکۆلەرە لە بەشی البهائیه والنصرانية ل ١٤٨ دەنووسیت پەیوەندیەکانی بەھائیان بە نەصرانیەکانەو لەو کاتەو دەست پێدەگات کاتیک عەلی محەمەد شیرازی (باب) ھاتە کەربەلا و لە کۆری دەرس و تەنەو (کازم رەشتی) پێشەوای شەیحیاندا ئامادە دەبوو، وەپەکانگەر بوونی لەگەڵ سیخوری ناسراوی رووسی (کنیازد گورگی) کە ناوی خۆی گۆری بوو بە (شیخ

عیسای نه‌گرانی که له یاداشته‌کانیدا هاتوو ده‌ئیت: خهریکی کنه‌و گه‌ران و پشکنین بوو به دوای لادهران له بیروباومرپه‌کانی ئیسلامیدا بۆ لیدانی موسلمانان له‌وانه لیدانیک بیټ له سهر یه‌گرتنیان و کوکردنه‌ومیان بۆ ئه‌وه سانا ترین ریگای گه‌یشتن بۆ دروست کردنی جیا‌وازی ئاینی و بلا‌وکردنه‌وه‌ی بوو، هه‌لگیرساندنی شه‌رپ بوو له نیوانیاندا، له‌م گه‌ران و پشکنینه‌دا سه‌رنجم دایه‌ تابه‌فه‌ی شه‌یخیه‌ که‌وا پێچه‌وانه‌ی زۆریک له بیروباومری ئیسلام بوون جیگریش بوو لای زۆرینه‌یان، له‌وانه گه‌رانه‌وه و میعراجی جیسمانی وشتی تریش، چوومه‌ بازنه‌ی وانه‌ و تنه‌وه‌ی کازم ره‌شتی که‌ زۆر نیوی مه‌هدی ده‌بردو به‌لام نه‌ک ئه‌و مه‌هدیه‌ی که‌ چهند سه‌ده‌یه‌که‌ چاو‌م‌روانی گه‌رانه‌وه‌ین: به‌لکو ئه‌وه‌ی که‌ روحی تیدا جیگر ده‌بیټ... له‌و‌کو‌په‌دا چاوم که‌وته‌ میرزا‌عه‌لی محمه‌دی شیرازی وله‌ دئی خو‌م‌دا وام لی‌ک‌دایه‌وه‌ که‌ ئه‌م بکه‌مه‌ ئه‌و مه‌هدیه‌ ناوبراوه‌ له‌و رۆژه‌وه‌ ده‌ستم پێ‌کرد هه‌ر کاتیک هه‌لیکم بۆ بپه‌خسایه‌ و که‌سیک نه‌بوایه‌ وام ده‌برده‌ می‌شکیه‌وه‌ هه‌ر ئه‌وه‌ که‌ ده‌بیته‌ ساحب زه‌مان و هه‌موو رۆژیک بانگم ده‌کرد به‌ (ئه‌ی خاوه‌نی فرمان – یا صاحب الامر، وه‌ یا خاوه‌نی زه‌مان) له‌ سه‌ره‌تادا ده‌ستی کرده‌ خو‌ به‌رز کردن و خو‌ نزم گرتن به‌م قسانه‌ی منه‌و خو‌ی ده‌گۆپی و

به لّام ئه وهندهی پینه چوو دهستی کرده شادی و خووشی بهم بانگ
 کردنانهم لئی. پاش گواستنه وهی له کهر به لاهه بؤ (بوشه هر) له
 ناکاویکدا سه رسام بووم بهو خیتابهی له مانگی مایو ۱۸۴۴م که
 ئاگادارم دهکات و داوام لئدهکات بؤ ریژی بابیه به وهی ئه و
 جیگری خاوهنی عهسره و (دهرگا - باب) ی عیلمه، منیش وه لّامم
 دایه وه کهوا برّوام ههیه تۆ ((ساحیبی زه مان وئیمای عهصری))
 ئه مه پوختهی ئه و سیخوره رووسهیه که له یاداشتهکانیدا
 ئامازهی پیداهه، به لّام نه ده بوو لئکۆلهر زۆر برّوای ئه م قسانه
 هه بویه چونکه یه کهم جواد که ره لای قوتابی رهستی پیشتر
 وهک لئکۆلهر خووی ده لئی ل ۴۴ بیروکهی شه یخیهی به گویدا
 سرواند پیی وت ئه م دم و چاو سیمایهی تۆ ئه و زاته چاوه پروان
 کراومه که کازم رهستی هه والی داوه له م نزیکانه دهرده که ویت
 جگه له شیخ ئه حمه دی ئه حسائی ههروه ها لئکۆلهر نووسیویه
 زۆر جاریش سهید کازمی رهستی هیماو ئامازهی بؤ عه لی محمه د
 شیرازی کرده کهوا هه ر ئه وه ئه و مه هدی چاوه پروانکراوه ل ۴۵
 ئیتر نازانه لئکۆلهر بؤ خووی ده خاته هه لّه وه رهنگه ئه م سیخوره
 چاوی به (باب - عه لی محمه د) نه که وتبی تنها (حوسین به هائی)
 ناسیبی په یوهندی به وه وه هه بووبی رهنگه هه ر ئه ویش دهسکاری
 کتیهکانی به هائیانی کردبی وهک خووی ده لئی له یاداشتهکانیدا.

رهنګه نه وومیش زور له راستیه ووه دووربې که (باب) شارمزی زمانی
 عهرمبی نه بووبیت چونکه کتیبه کانی گواهی نه ووه ددهن که نه و
 بالا دست بووه له و زمانه دا نه گهر چی پاش خوی هه له ی تیدا
 ده بیری چونکه لیکواله له ل ۵۸ دا نه لئ کتیبی (به یان) ی پیروزی
 بابیان پرن له هیماو نامه گه لیک چه شنی زانایانی عیلمی که لام
 و فهیله سوفان به کاریان دینن! (۳۷) به لام نه ووش دیاره نه م
 گرویه له گه ل ته شه نه سهندنی بیروباومریان له خاکی نیران دا
 حکومتی شاهانی هینا بووه له رزین ، بویه زور به توندی
 به رهنګاریان بوونه ته ووه ، نه مانیش به شمشیریکه ووه په لاماری
 سوپایان داوه ، له و باومرهدا بوونه له م به رهنګار بوونه ووه یه دا
 نه ووه ی لییان بمرئ له پاش چل روز سهر له نوئ له دایک
 ده بیته ووه ، سهد عه ل بابی له هه ندیک له نامه کانی دا نامه زی
 به ووه داوه که له پاش مردنی خوی لایک شوینی ده گریته ووه به
 نازناوی (صبح ازل - سوبح نه زهل) په یدا ده بیت و په کیکه له
 یارانی . به لئ پاش خوی سوبح نه زهل له خاکی نیران هه لات و
 رووی کرده شاری به غدا له گه ل (حوسینی عه ل) برای که نازناوی
 (به هاء - به هانوللا) بوو ، نه مانه که هاتنه به غدا چه ندین
 ده ست و په یومندیان له گه لدا بوو ، به م هویه ووه هه ردوو ده و له تی
 نیران و عیراق ریکه و تن به دهرگردنیان له به غدا و دوو به ره گیش

كهوته نيوانى ئەم گروپە ، بۆيە لايەنگرانى سەيد عەلى باب بە
 (البابية) و لايەنگرانى حوسەين عەلى بە (البهائية) ناو زەدكران.
 ئەگەر بەراوردى ئايىنى بابىيە بكرى لە گەل ئايىنەكانى موسلمان
 و فەلەو جولوكەو زەردەشتى ، دەبين گەلەك بىروباومپرى ئەم
 ئايانەى تىكەل بوومو بەپراى ھەندى لە نووسەران و نزيكايەتى
 ھەيە لە قسەو وتەكانى فەلەكان لەگەل بىروباومپرى بابىيە بەوھى
 جىگىر بوونى خودا لە جەستەى بەندەكانى (ناسوت) و ئەشلىن بە
 چاكەو خراپەى روحەكان پاش بەجى ھىشتنى قالبەكانيان
 پاداشتى روح پاكەن و خراپان دەريتەوھ ، روحە خراپەكان ئازار
 دەچىژن تاكو پاك ببەوھو بگەپنەوھ سەر دۇخى جارانيان ديارە
 ئەمەش جوړيكە لە فەلسەفەى دۇناى دۇن (۲۸) . بەلای منەوھ
 بەشىكە لە داب و نەريت و بىرۆكەى ئايىنە باتنى يەكانى
 كوردستان و ئىران و پەيوەندى بە فەلەكانەوھ نىيە.
 سەرچاومەك دەلى : نوپژکردنى گروپى بابىيە تەنيا دوو كرنوش
 بردنە ئەويش ھەر لە دەمى بەيانيانە ، ھەندى جار ئەم كارەش
 تەنيا لە مزگەوتى شىرازدا ئەنجام دراوھ ، چونكە بە كابەى
 خۇيانيان زانىوھ ، مانگەكانيان برىتى يە لە ۱۹ رۆژ و لەيەك
 مانگيان بە رۆژوو دەبن ئەويش لە كۆتايى بورجى (حوت) –
 نەھەنگ)دا بە جوړيك جىژنى رۆژوو يان بگەويتە رۆژى نەورۆژ

که یه که می بورجی (حه مهل - شهك) ه. له راوبوچونيان گوی
نه دانه قه برستان و نه خوار دنه وهی مهی و جگه ره کیشان و
نافره تیشیان تا رادیهك سهر بهسته و بوی ههیه سهرپوش و په چه
نه کات ههروه کوخاتو (قوره تولعهین) که چارشوی خوی فری
دا (۲۹)

وهك وتمان بههائیه چه که ره کردووی بیروباومری بابیه گانه و
(سهد عهلی محمدهدی باب)، نازناوی (بههائوللا)ی بهخشیبوو به
(میرزا حوسین عهلی بههائی) که ناوی براکهیشی (سویح
ئه زهل) بووه، پیم باشه له داوینی ئەم باسه وه هندی زانیاری
دهرباره ی ئەم بههائییانه تۆمار بکهیین.

بههائیهگان:

بههاییان گرویهك بوون سهر به حوسین عهلی گوری میرزا
عهباسی مازندهرانی نازناو به (بهههه - بههائوللا)، ئەم زاته له
روژی سیشهممه ۲۶ محههه می سالی ۱۲۲۳ ك - ۱۸۱۷ م هاتووه ته
دنیاوه باوکی به هههه که ناوی میرزا عهباسی بزورگی نوری بوو،
فهرمانبههری وهزارهتی دارایی ئەو دهمه ی ئیران بوو، نیوی دایکی
به هههه (خانم جانی)یه . ئەم پیاوه بههائوللا گه لیک هاودهمی
سوئییان بووهو زۆر له کتیه گاتیانی بهسهر کردبووهوه ، له

ئەنجامدا بەلای سەید ەلى (باب)دا بايديەو بە ھۆى ئىرشادو رېنموونى كوردنى لە لاين ەبدولكەرىمى قەزوینییەو ، سەرەتا لە تاران دەستى كرده بلاؤكردنەو ەى بیروباومرەكانى (باب)و پاشان خۆى گەياندە مازندەران و دەستى كرده بانگهێشتى خەلكان بوۆ بیروباومرە (بابیان)و ھەر لە شارۆچكەى (نور)ەو ەگرتى تا دەگاتە شارۆچكەكانى(سارى و ئامل) و پاشان گەراپەو ە بوۆ تاران لە زەمانى (محەمەد شای ئىران)و پاشان (ناصرەدىن شاھ)شۆرش و بزاشى بابییە دەستیان پىكردو لەم كاتانەشدا بوو (محەمەد صادق بابى)و ھاوپىيانى ھىرشیان برده سەر (شاھ – سولتان) لە تەنیشتى قەسرەكەى لە (نیاوران)ى دەورویەرى (شەمران) لە تاراندا . بەھائوللا و براكانى لەم كاتەدا لە گوندیك بوون بە ناوى (كەفجە)ى نزیك لە میوانخانەى(شاھ)و بوۆ ئەم مەبەستە بەھاء تۆمەت باركرا بەو ەى كە دەستى ھەبوو ە لە نەخشە كىشان بوۆ كوشتنى شاھ ، لەبەر ئەمە دەمودەست ھەستان بەھایان گرت و لە تاران خرایە زیندانەو ە ، پاشان لەگەل كۆمەلئىك لە پەپرەوانى بەرەو بەغدا دوور خرانەو ە (٤٠) .

لە پیناسەى بەھایاندا گەلى راوبۆچوون ھەپە و ھەر یەكئىك لە نووسەران و لىكۆلەران بە جۆرئىكان پیناسە كردوو ە لەوانە وتراو ە : مەزەویكى ئایىنى كۆمەلایەتیە دەدریئە پال (مىرزا

حوسین عهلی - نازناو به بههائوللا) که له کهسه یه کهمهکان
بووه برپوای به (باب - میرزا عهلی محهمهدی شیرازی) هینابوو ،
له بهر نه مه شه ریبازی بههائیییه به برهوپیدانی بابیییه دپته
ئهژماردن (٤١).

دکتور عهلی ومردی دهلی : بههائوللا خاوهن کهسایه تییه کی
کۆمه لایه تی ودهوله مهندیکی تاران بوو ، له سالی ١٨٥٢ م. کاتیکی
ههندی کهسی بابییان ههستان به گوشتنی شاه ، بههه یه کیکی
بوو له وانهی تۆمه تبار کراو بو ماوهی چوار مانگ خرایه
زیندانه وه ، پاشان به ره لالا کراو به خوئی و بنه ماله که یه وه بو
عیراق دوورخرایه وه ، سالی ١٨٥٢ م گه یشته به غدا پاش ماوه یه ک
براکه یشی هاته به غدا که ناوی میرزا یه حیای نازناو به (صبح ازل
- سوبح نه زهل) و له ناو بابیییه کاندایه وه ناسرابوو که راسپارده و
جیگری (باب) ه (٤٢)

وادپاره بههاو (سوبح نه زهل) ی برای نیوانیان تیکده چی له سه ر
مه سه له ی کامیان راسپارده و جیگری چه زره تی (باب) بی و باب
کامیانی بهم نه رکه راسپارده وه ، کار دهگاته نه وه ی گیره وکی شه ی
نهم بابه ته هه ستیاره بکه وپته ناو موریدانیان و مشتومری زوری
لیده که وپته وه له شاره کانی که ره به لاه و به غدا تاکو وای لیدیت
بههائوللا به غدا به جی بیلی و خوئی بگه ی نیته (کورده ستانی

عوسمانى - باشوورى كوردستان - ه. ك.) به جل وبهرگى
 دمويشان و كەشكۆل بە دەست و ناوى خۆى دەگۆرپىت بە
 (دمرويش محەمەد) و دەچىتە سلىمانى و لە شاخەكانى (سەرگەئۆ)
 گۆشەگىر دەبى و پاشماوھىەك دەچىتە ناو شارى سلىمانى بۆ
 (تەككىيەى خالدىيە - مەبەست تەككىيەى مەولانا خالىدى
 نەقشەندى شارەزوورى يە- ه. ك.) و دوو سالى تىدا بەسەر
 دەبات (٤٣). كەچى پارىزەر عەباس عەزاوى دەئى: سالى ١٢٦٧ ك/
 ١٨٥٠ م (حوسىن عەلى كورى عەباسى نورى) ھاتە عىراقەوھ بە
 نىازى سەردانى شوينە پىرۆزەكانى و لە بەغدا گىرسايەوھ ،
 ماوھىەك لە سلىمانىدا خۆى پەنادا و چووھ شاخەكانى سەرگەئۆ
 پاشان گەراپەوھ بۆ بەغدا)) (٤٤) .

بەلام لە (دائرة المعارف الاعلمى) دا دەئى : پاش ماوھى سالىك لە
 دورخستەوھى بە جل وبهرگى دمويشانەوھ گەراپەوھ بۆ تاران لە
 ترسى حكومەتى ئىران و ئەشلىن چووتە كوردستان و ناوچەى
 سەرگەئۆى نزىكى شارەزوور لە سلىمانى و بەجل وبهرگى
 دمويشانەوھ لە كۆرۆكۆبوونەوھى (عبدالرحمن ئەلصوفى گەورەى
 تەرىقەتى خالدىيە) نامادە بووھ تا دوو سال و پاشان گەراوھتەوھ بۆ
 بەغدا لەلايەن ھەندىك لە يارانىەوھ)) (٤٥).

مامۆستا عەبدولرەقیب یوسف لە گۆشاری رامان دا چەند بەلگەنامە و لابەرەییەکی بنەمائەیی (مەلا محەمەدی سەرباری) بلا و کردووەتەووە یەکیکیان (مەهدینامە) یە لە دەسنووس محەمەد دەرویش لە سالی ۱۲۷۶ کۆچی (۱۸۵۹ - ۱۸۸۶م) کە لە ئەشکەوتیک لە ئەشکەوتەکانی دێی سەرگەئو لە باکووری سلیمانی دیارە ئەو ئەشکەوتە هەمان ئەشکەوتە بهاء الله دامەزرێنەری بیروباوەری بەهایی تیدا بوو، مامۆستا عەبدولرەقیب دەئێ دیارە محەمەد دەرویش مەلایەکی کوردی بەهانی بوو و رمیقی (بهاء الله) میرزا حوسین علی میرزا عەباسی مازندەرائی بوو، لەو ئەشکەوتی دێر سەرگەئوودا کە بەهائوئالا لە ترسی دەولەتی عوسمانی خۆی لەوێ حەشاردا بوو، ئەمەش بوو هۆی ئەوێ بچم بۆ دێی سەرگەئو بۆ دەست نیشان کردنی ئەو ئەشکەوتەیی ئیستا پێ دەئین (ئەشکەوتی بەهاو دەدین) هەر و هەر نووسەر و ینەییەکی بلا و کردووەتەووە)) (۴۶) بەلام ئەز وای بۆ دەچم محەمەد دەرویش حەزرەتی بەهائوئالا خۆیەتی چونکە ئەو ناوێ لەخۆ نابوو کاتی هاتووەتە سلیمانی و سەرگەئو گەرچی دوو سالان جیاوازی لە میژوو کەیدا هەیە. لە کتیی (بەهائوئالا لە کوردستان) هاتووە کە لە ۱۰ ئاپریلی سالی ۱۸۵۴م حەزرەتی بەهائوئالا بێ ناگادار کردنەوێ کەس لە بەغداوە لە گەل

ھاوړپیه کی وهفاداری به نیوی نه بوالقاسم ههمدهدانی بهره و
 کوردستان هاتون بو شاری سلیمانی و تهمنی بههائوللا ۲۸ سالان
 بووه، بهناوی دهر ویش محهمه دو که شکوئیکي به دهسته وه بووه له
 شاخی سهرگه لو مایه وه، لای شیخ و عارفه کانی کوردستان ههر به و
 ناوه ناسرا، شیخ نه حمه دی سهر دار سهرگه لویی به هوئی چهند
 که سیکه وه زانی دهر ویشیک له یه کیک له نه شکه وته کانی دی
 سهرگه لو له خه لوه تدایه، چوه دیداری هه زره تو پاشان بر دیه
 خانه قا بچوکه که هی خوئی له سهرگه لو و خزمه تی کردو بوون
 به ھاوړپو به هوئی شیخ نه حمه د سهر دار وه چونه ته سلیمانی وله
 خانه قای مه ولانا خالد نیشته جی بووه بر وانه ل ۱۱۲، ۱۱۴، ۱۱۸
 کتیه که به پی هه ندی بوچوون نه گه ری نه وه هه یه گوړکی
 جاسوسی رووسیا نه م شوینه ی سهرگه لوی بو بههائوللا
 دهستنی شان کردبی چونکه پیشر له به غداد نه وی بینوه، نه م
 بوچونه ی شه وه پیده چی په یدا بوونی هه مه سوور له دوی
 ماویه کی زور له م ناوچه یه دهستی روسیای تییدا بیئت که قسه و
 باسیکی زور له م باره یه وه هه یه .

کاتی یارانی بهها به جیوماوای دهزانن دهچنه لای و تکای
 لیده کهن که بگه رپته وه بو که ربه لا ، بههائوللا به گوئیان دهکاو
 له ۱۹ ناداری ۱۸۵۶ م گه راوه ته وه به غداو دوایش توانیویه تی نه و

گِرهو کیشیه کوتای پی بهینیت و بابیان یه کخاته وه ،
 گروتینیان پی بدات . ئەم پیاوه واته بههائوللا په یوهندی باشی
 هه بووه له گهل پیاوانی خاوهن دهسلات و زاناکانی بهغداو
 قونصولی بهریتانیا ، بویه دهبنین چهندی بابیان له ئیران نازار
 درابن ، ههلاتوون خویمان گه یاندووته بهغداو ژماره یان
 گه یشتووته ۵ هزار کەس بابی و توانیشیان له عیراقدا بره و به
 بیروباوهره که یان بدن (۴۷) . له بهر ئه وهی ژوربهی سه رچاوه کان
 نامازه به وه دهن که بهائوللا گه یشتووته کوردستانی عیراق و
 ناوچهی سه رگه لو به تایبه تی ، له م روانگه یه وه بهنده وای بو
 دهچم که بیروباوهری هه قه ی سه رگه ئویش گه لیک دیرین بیت و
 په نا بردنی به هه له میژووی ۱۸۵۰ م بو شاخه کانی سه رگه لو
 راستی ئەم بوچوونه و هندی له بیروباوهری بابیه رنگه له
 ناو خه لکانی ئەو دهقهره مابته وه ، له وانه یسه ئەم بیروباوهری
 بههائیه کاری کردبته سه ر که سایه تییه کانی ناو جهقه کاتی به
 ناشکرا دهرکهوت ، به تایبه تی شیخانی ته ریه ته که که ماویه ک
 سه رگه رمی لیکدانه وهی بری له نایه ته کانی قورئان بوون وه کو
 بابیه کان شیتهل و راقه یان ده کرده وه ، به تایبه ت له مه ر جی
 به جی نه کردنی ته کالیفه شه رعیه کانی وه کو نوێز که ده یانوت
 ئیمه پیویستمان به نوێز کردن نییه و ئەم نایه ته یان به نمونه

هیناوتەتووە کە دەفەرمی (واسجد لربك حتى یأتیک الیقین) و بەم جوړەشیان لیکداووتەتووە (حتی: ئەداتی بلوخی غایەیه ، نێمە گەیشتووینەتە غایە ، یەقینمان پەیدا کردووە پێویستمان بە سوجدە نی یە (((٤٨) .

(بەهائولاً) یش لە (بێستانی نەجیبییه)ی بەغدادا بە یارانێ خۆی راگەیاندا کە ئەو یەکیکە لە مەزھەرەکانی خودا بە گوێرە ی فەرماشتەکانی (باب - سەید عەلی) ناوی خۆی بە (بەهە) ناساند ، پاشان دەست بە برداری هەندئ لە تەکالیفەکانی شەرع بوون چەشنی بیروباومرەکانی تری باتنی یەکان و سوؤفییه بەرزەفەرەکانی لەم یوارەدا (٤٩).

کاتی بەهە گەیشتە شاری بەغدا خەلکی بۆ چاوپێکەوتن و گوئی گرتن لە قسەو وتارەکانی پۆل پۆل دەهاتنە دیدنی لە موسلمان و فەلەو جولهکە وتارەکانی کاری تیکردبوون ، بەلام وادیارە زانایانی بەغدا ئەم کارەیان بە مەترسی زانیووە بۆیە هەر جارە ی بە بیانوو یەک هێرشیان کردووتە سەر و لای خەلکان ئابرویان بردووە ، پاشان سولتانی عوسمانی و شای ئێران خۆشکەری ئەم ئاگرە بوونە بۆ سەرکوت کردنی ئەم جولانەومیەو لە باربردنی . لە دوا ی وتووێژ لە نیوانی ئێران و عوسمانیان لەسەر داوای حکومەتی شاھ لە (بابی عالییەو)

فهرمانیک دهردهگری به دوورخستهوهی حوسین بههایی و یارانی له بهغداوه بۆ ئەستهمولۆ (۵۰) .

له رۆژی ۲۱ نهورۆزی سالی ۱۸۶۳ م حوسین بههایی و یارانی ئاههنگی جهژنی نهوورۆزیان له بیستانی (وهشاش) نزیك بهغدا دهگیپراو لهم کاتهدا بوو نیردراویکی نامیق پاشا دیته لای حوسین بههایی که سهردانی سهرای حکومهت بکات له مهر کاریکی گرنهوه ، بۆ بهیانی بهههه چوو سهرای ، نامهیهکیان دای که له (صدر الاعظم) وه بۆی هاتبوو که بانگهیشت کراوه بۆ ئەستهمولۆ و بری پارهشیان دای بۆ خهرجی ریگاو بان ، پاش مانگیك بههاو بری یارانی کهوتنه ری و له ریگای (کهروک) – موسل – دیار بهکر) هوه گهیشتنه ئەستهمولۆ و پاش چوار مانگ حکومهتی عوسمانی بردیانیه شاری (ئهدرنه) و لیردها ئازاوه کهوته نیوان بههاو (صبح ازل) ی برای سهبارمت سهروکایهتی کردنی بابییان و کۆتایی کیشهکهپش هات به بوونیان به دوو بهشهوه ، گرویهکیان نهوانهه کهوتنه شوین بههه ناونران (بهائییه) و نهوانی تریش که بوونه لایهنگری (صبح ازل) ناونران (الازییه) (۵۱) .

له سالی ۱۸۶۸ م حکومهتی عوسمانی و سهفارهتی ئیران ریکههوتن بهجیاکردنهوهی ئەم دوو گرویهو بۆ ئەم مهبهسته

به‌هائوللاو یارانی که ژماره‌یان ۶۸ کهس بوو ، ره‌وانه‌ی شاری
(عه‌کا) کران و سوبج نه‌زل و یارانی که ۲۰ کهس ده‌بوون
نی‌ردانه (دوورگه‌ی قوبرص) . له ۲۸ ئایاری ۱۸۹۲ م به‌هائوللا له
(عه‌کا) کۆچی دوایی ده‌کات که ته‌مه‌نی ۷۵ سالان بوو (۵۲) .

له‌پاش کۆچی دوایی حوسین به‌هایی چه‌ند نووسراویک به
جیمان له‌وانه (الایقان) و (جواهر الاسرار) و (الاقدرس) و (الطرزات)
و (الاشراقیات) و (الالواح) و (الکلمات المکنونه)، به‌لام سه‌یر له‌وه‌دایه
سه‌رچاوه‌کانی به‌هائیه‌ ده‌ئین ((ئهم زاته نه‌چووه‌ته هیچ
خویندن‌گایه‌ک ته‌نیا ئهو خویندنه‌وه که‌مه‌ی نه‌بی که بریتی
بووه له چه‌ند دهرسیک له ماله‌وه فی‌ر کراوه ، له مندالییه‌وه
هوشمه‌ندو زیره‌ک و بلیمه‌ت بووه ، جگه له‌وه‌ی که‌مه‌ندکی‌شیک
مه‌عنه‌وی وای بووه که‌سانیک زوری که‌مه‌ندکی‌شی خوی کردوه ،
له میژووی ۱۸۴۴ م که (باب) ده‌ستی کرده بلا‌وکردنه‌وه‌ی ده‌عه‌وتی
خوی به‌هائوللا ئهو کاته ته‌مه‌ن ۲۰ سالان بووه)) (۵۳) .

پاش کۆچی به‌هائوللا کوره‌گه‌وره‌که‌ی ، عه‌باس ئه‌فه‌ندی
نازناو به‌ عبدالبه‌اء) بووه جینشینی و سه‌رپه‌رشتی به‌هائیان
گرته ده‌ست و توانی له ماوه‌یه‌کی کورتدا تایه‌فه‌ی به‌هائیه
به‌ره‌و پی‌شه‌وه به‌ریت و بزافه‌که‌ی له بزافیک ناو خووه‌ بکاته
بزافیک جیهانی و خه‌لکان بانگه‌شیت بکاته سه‌ر بیروباوهره‌کانی .

شایانی باسه سالی بههائییه دابهش ببووهر ۱۹ مانگ و
 ههرمانگیکیش بهسه ۱۹رؤژدا و نهههش ناوی
 ۱۹مانگهکه یانه(بهاء))، (جلاء)، (جمال) (عظمة)، (نور)، (رحمة)،
 (کلمات)، (کمال)، (اسماء)، (عزة)، (مشية)، (علم)، (قدرة)، (قول)،
 (مسائل)، (شرف)، (سلطان)، (ملك)، (علا). ههروهها ناوی
 رؤژانی ههفتهشیان بهم جووره بوو (حلال)، (جلال)، (کهمال)،
 (فضال)، (عدال)، (استجلال) (استقلال) (۵۴).

ثایین و باوهری بههاییان:

ثایینی بههایی خوئی به ئایینیکی ئاسمانی دهزانیت و
 بانگهیشتی یهکتاپهرستی دهکات و کتییی پیروزی خوئی ههیه له
 بهرستن و نوپژو رؤزووگرتن که بانگهیشتهکهری نهه ئایینه نوپیه
 میرزا حوسین عهلی نوری ناسراو به بههائوللا یا حوسین
 بههاییه. وهک دهئین لهه ئایینهدا کاهن و رهبن و پیاوی ئایینی و
 نهولیاو کهسانی پیروزییه، هیچ مهراسیمیکی ئایینی له ئارادا
 نیه، له بهرستندا، بهلکو نوپژئی به تهئی بهرپویه دهچی،
 نه حکامهکانیشی زیاتر گرنگی به خاوپنکردنهوهی ناخی
 مروقهکان دههات نهک سزادانی، بنهمای بهرستنهکه بریتیه له
 خوشهویستی خوا، دان به ههموو دینهکاندا دهئین و ههولئی

یەکیتی مروفه‌کانی دنیا دەدەن .له سەر رۆژمیری خۆیان یەك مانگ رۆژی تیدا دەگیرئ له هه‌ندی سەرچاوه ناوی ئەم مانگه به (علا)هاتوه له شوینی تر به مانگی به‌هایی ناوده‌بریت که له ۲ی مارس ئادار دەست پێده‌کات هه‌تا ۲۱مارس ئادار بۆیه به‌هائیان مانگی نه‌ورۆز و یه‌که‌مین رۆژی سائی تازه‌ی کوردی به پیرۆز راده‌گرن. ئەم مانگه کۆتایی مانگه‌کانی به‌هاییانه . له کاتی به‌رۆزو بوونیان خواردن ناخۆن هه‌ر له رۆژه‌لات تا رۆژئاوا بوون له رۆژی نه‌ورۆز کۆتایی به رۆژه‌کانیان ده‌یئین.(۵۵)

ئایینی به‌هایی له ولاتی رۆژه‌لاتی ناوین په‌سه‌ند ناکرئو گه‌لی ذرایه‌تی و به‌هوش تاوانبار ده‌کرین که په‌یوه‌ندیان به ئیسرائیل و ده‌وله‌تانی داگیرکه‌ری وه‌ک رووسیاو بریتانیا هه‌بووه و ئەم ئایینه نوێیه‌یان بۆ دامه‌زراندون بۆ به‌ره‌ره‌کانی موسلمانان. به‌لام به‌هاییان ئەم تۆمه‌تانه ده‌دنه دواوه ده‌ئین هه‌یج په‌یوه‌ندیان به ئیسرائیله‌وه نیه ,هه‌رچه‌نده شوینه پیرۆزه‌کانیان ده‌که‌ویته ناو خاکی ئەو ولاته‌وه,چونکه به‌هائوئلا له‌سائی ۱۸۶۸م به‌فه‌رمانی خه‌لیفه‌ی موسلمانان سوئان عبدالعزیز له قه‌لا‌ی عه‌کا به‌ندکرا به فیتی بالیۆزی حکومه‌تی قاجاری و له‌سائی ۱۸۹۲م له ده‌وروبه‌ری عه‌کا به‌هائوئلا کۆچی دوا‌یی ده‌کات و له‌وی ده‌نیژری و ئەو جیگایه‌ش ده‌بیته قیبه‌گای یاران,به‌هاییان ده‌ئین

نیمه ۸۰ سال بهرله دروست بوونی دهولهتی جووله که نیشته جیی
ئهو شوینانه بووین. جگه لهمه موسلمانان بابییه و بهاییه و
سهره لئدانی بیروباوهره که بیان دهدهنه پال سیخوری رووسی کیناز
گۆرکی که خۆی کردبووه موسلمان و ناوی عیسای نهکرانی لهخۆ
نابوو، لهگۆر و گۆبوونه وه ئاینیهکانی کازمی رهشتی ئیمامی
شه یخیاندا ناماده دهبووله شاری بهغداد و هر لیره شدا کاتئ
سهید عهلی محهمهد شیرازی دههاته ئەم کۆره ئایینیانهی سهید
کازمی رهشتی لیره دا بوو ئەوی ناسی و به مههدی چاوهر و انکراوی
له قهلهم دا بو جودایی خسته نیو موسلمانان.

ژماره و شوینی بوونیان:

زۆربهی پهیرهوانی بههائیان له سهرهتای دهرکه و تینان
که و تبوونه ئیران، پاشان به شیوهیهکی پهرتو بلاو که و تونهته
زۆر ولات و هریمی جیا جیا تا ئیستا هیچ ئاماریکی وردو باوهر
پیکراو له بهر دهستدا نیه بو ئەوهی بسهلمینی که چند له
پهیرهوانی ئایینی بههایی له جیهاندا ههه بهلام به پیی هندی
سهرچاوه بههائیان زۆریان له ئیراندا ههه که به دهیان هزار
کهس مهزنده دهرین جگه لهم ولاتانهی عیراق و کوردستان و
لوبنان و سوریا و قهلهستین و میسر دا ههه (۵۶) ئەمرو ئایینی
بههایی بوونه ئاینیکی سهربهخۆی جیهانی و پهیرهوانی له

۲۲۵) دەولتەدا بلاۋبونەتەۋە، چەندىن رەگەزى ھەمەجۈرى لەخۇگرتوۋە، لەبەر ئەم ھۆيە سەرچاۋەكانيان نامازەدەدەن كەژمارەيان لەم سەردەمەدا دەگاتە شەش مليۇن كەس و زۆربەى دەولتەتانى جىهان دانىان پىداناون جگە لەۋەيش يەكە ئىدارىيەكانيانى بىروباۋەريان بە زوۋىى بلاۋدەبىتەۋە. كە لەم دوايەدا ولاتى مىسر دانى بە بوونياندا ناو رىگا بەو رىكخراۋانەى بەھائىيان درا بە ئازادانە رىۋرەسم و داب و نەرىتى خۇيان جىيە جى بكن كە پىشتەر ولاتى مىسر بە برپارى كۆمارى ژمارە(۲۶۲)ى سالى ۱۹۶۰ جىگاۋ كورۋو كۆبوۋنەۋەكانيان داخست (۵۷) ھەروەھا بەھائىيان لە چەند ولاتىكى ئەفرىقاش مەحافلى خۇيان ھەيە ۋەك لە ئەسىۋىيا لە شارى ئەدىس ئەبابا، ئۇغەندا، زامبىا كە سالى ۱۹۸۹ كۆنگرەى سالانەى خۇيانىان تىدا بەست، باشوۋرى ئەفرىقا لە شارى جۋھانسبىرگ. لە سدىنى ئوسترالىا، لە لەندەن و پارىس. قىيەنا و فرانكفۇرت و شارى شىكاگوئى ئەمرىكا گەۋرەترىن پەرسىتگەيان ھەيە پىي دەلئىن (مشرق الاذكار) ژمارەيان لە ئەمرىكا بە يەك مليۇن كەس زياتر مەزىندە دەكرئ بە سەر ۶۰۰ كۆمەلە دابەش بوۋنە. ئەۋەى شايانى باسە بەھائىيان نوپنەرىكىيان لە رىكخراۋى نەتەۋە يەكگرتوكاندا ھەيە بە ناۋى (فىكتو دى ئارخو) ھەروەھا لە رىكخراۋەكانى ئابورى نەتەۋە يەكگرتوۋەكان و

رېځخراوى ژينگه و چاودېرى دايك و مندال و جگه له چهندين
رېځخراوى تر ئەندام نوينهرايهتى خوځيان ههيه لهگهه چهند
سهنديكاي تايبهت به خوځيان(۵۸)

شايانى وتنه وهزارهتى ناوخوى عراق فرمانيك دهردهكات به
گوڤرهى نهو فرمانه ههموو چالاكيهكانى بههائيان له عيراقدا
قهدهغه دهكات به پشت بهستنى به برگهه ۱۶ له ماددهى چوارهم
له ياساى ئاسايشى نيشتمانى ژماره(۴)ى سالى ۱۹۶۵ بو داخستنى
مهكوگاكاني بههائيان له عيراق و دهست به سهرا گرتنى
كهلوپهلهكانيان. ههروهها رژيمى بهعس له سالى ۱۹۷۰ بپريارى
ژماره(۱۰۵)ى.

سالى ۱۹۷۰ به ناوى (مجلس قيادة الثورة) دهردهكات بو
قهدهغهكردنى چالاكيهكانى بههائيان كه تيدا هاتوووه نابى هيچ
كس ولايهنيك چالاكى نهنجام بدات وكهس بوى نيه كتىب و
بلاوگراوهى بههائيان بلاويكاتهوه (۵۹)

دهبينين نهمرؤ بههائيان له سايتهكانهوه رونكردهوهوه
بلاوگراوهيان ههيه بهرامبهه بهو خهلكانهى دهيانهوى له ئايينى
بههائيان بگهن يان دژى دهنووسن بو نموونه له سايتيك به
عهرههى نووسراويك بلاوگراوتهوه به ناونيشانى(حقائق عن
الدين البهائى)(۶۰) . نووسهر دهلى ئايينى بههائى ئاينيكى

جيهانى سەر بە خۆيە و پەيرەويانى زياتر لە ۲۲۵ دەولەت
بلاو بوونەتەو زياتر لە ۲۳۰۰ رەگەزى جياوازى لە خۆ گرتوو لە
گەلانى سەر زەوى و ئاينىكى بەربلاو، برۆاى بە تاقە خوايەك
هەيە لەگەڵ يەكسانى مەرۆفەكان و برۆاى بە هەموو ئاينە
گەرەكان هەيە و سەرچاوەشيان خوايى و حالى حازر ژمارەى
پەيرەوانيان ۶ مليون كەس دەبێت و زۆربەى دەولەتان دان بە
تەشكىلاتى ئىدارى بەهائيان دا دەنێن و ئاينى بەهائى زۆربە
خىرايى لە ناوهراستى سەدەى نۆزدەهە بلاو دەبێتەو. نوپى ئەم
ئاينەو نەچوونە بنج و بناواينەو بە تايبەتى لە ولاتانى
رۆژەلاتى ناوين بوەتە هۆى پەيدا بوونى پروپاگەندە و
نووسىنىكى زۆرى هەلە لە بلاو كراو و كتيب و رۆژنامەكاندا. كە
وابوو بەهائيان بەر پەرچى نووسىنەكانى نەيارانيان دەدەنەو و
بەرگرى لە ئاينەكەيان دەكەن بە هەر شيوەيك لە شيوەكان دەنێن
ئىمە يەكتا پەرستين و ئاينەكەمان ئاسمانى و نوپى و رۆژو كتيبى
پىرۆزى خۆمانمان هەيە ئەوانەى دەستگىرى ئاينەكەمانن لە
هەموو ميللەتتىكى تىدايە لە هەموو جۆرە زمان و كەلتورىك و
چين وتويزىك و لەمانەيش مەكۆگايەكى جيهانى و يەكگرتو پىك
دیت و لە لايەن دەولەتانەو ريزى ئىدەگىرى بەوەى رىكخراوئىكى
جيهانى يەو پەيوندى بە حكومەتەو نە. بەلای ئەو نووسەرەو

بیروباومپی بههائی یهکه ریگایهکه بو رزگار بوونی مروؤف و یهکیتی عالهم و چاودیری بهرژهوهندی هموو مروؤفهکان دهکات به بی حیواوای. ئەم ئاینه له کاتیکیدا پهیدا بوو که خهئکان لهو باومپه‌دا بوون به گه‌رانه‌وهی مه‌سیح و سه‌رگه‌رمی ده‌رکه‌وتن (ساحیب زه‌مان) بوون هه‌ردوو لا موسلمان و فه‌له‌یان لهو باومپه‌دا بوون که چه‌رخیکی روحی نوێ ده‌ست پیده‌کات هه‌ر وه‌ک له کتیب و بیروباومپه‌گانیاندا ئاماژه‌یان پیداه.

شوین وجیگاو ژماره‌ی به‌هائیان له عیراق و کوردستاندا:

به‌هائیان به زۆربه‌ی له شاره‌کانی وه‌ک (دیاله - باقوبه) و (به‌غدا) و (به‌سه‌ره) به چپی هه‌بوون و ده‌ژیان به‌لام زۆر به که‌می له شاره‌کانی که‌رکوک و هه‌ولێر ده‌بیندران له به‌ر دووری ئەم دوو شاره له سنووری ئێرانه‌وه، ئەمه‌ش خسته‌ی سه‌ر ژمی‌ری عیراق و کوردستانه ئەگه‌رچی ئەم سه‌ر ژمی‌ریه هی سالی ۱۹۶۵ ریژه‌ی به‌هائیان ده‌ست نیشان ده‌کات باسی له به‌هائیانێ که‌ربه‌لاو سلیمانی نه‌کردوه (۶۱)

ناوی ناوچه	ژماره‌ی دانیشتوانی	ژ. به‌هائیان	ریژهی
۱- دیاله/ئه‌بو سینه	۱۸,۴۰۰	۴۶	۰/۰و۰۲۵
۲- به‌غدا/که‌راده شهرقیه	۳۱,۲۵۰	۲۴۱	۰/۰و۰۰۸
۳- به‌غدا/ئه‌عزهمیه	۱۵۴,۲۸۵	۱۰۸	۰/۰و۰۰۷
۴- به‌غدا/رپسافه	۲۰۱,۶۶۶	۱۲۱	۰/۰و۰۰۶
۵- هه‌ولیر/مه‌رکه‌ز	۸۰,۰۰۰	۲۴	۰/۰و۰۰۳
۶- به‌سره/مه‌رکه‌ز	۲۶۰,۰۰۰	۷۸	۰/۰و۰۰۳
ناوی ناوچه	ژماره‌ی دانیشتوانی	ژ. به‌هائیان	ریژهی
۷- دیاله/با‌قووبه	۹۰,۰۰۰	۱۸	۰/۰و۰۰۲
۸- به‌غدا/کازمیه	۱۶۵,۰۰۰	۳۳	۰/۰و۰۰۲
۹- به‌غدا/مه‌نسور	۲۷۰,۰۰۰	۵۴	۰/۰و۰۰۲
۱۰- که‌رکوک/مه‌رکه‌ز	۲۱۰,۰۰۰	۲۱	۰/۰و۰۰۱

ئافرهتی بههایی و پهكسانی:

ئایینی بههایی به پهكسانی دهروانیته رهگهزی نیرو می
بههائوللا له نووسینه کانیدا پیاوو ژنی به دوو بایی بالنده
چواندوه، که بهم دوو بالهوه نه بی ناتوانن به نیو ئاسمانی
زانسته کانی به هاییدا بفرن و بگه نه ئامانجه کانیان، لهم ئایینه دا
گرنگی به مافی کورو کچ دهری، به لام گرنگیه کی زیاتر به کچان
دهریت له بواری پهروه دهو فیگرکردن و زانست به دهست
هیناندا چونکه له پاشه روژدا ده بیته په کهم ماموستای مندالانی
بههائوللا له ناوهرستی سه دهی نۆزده دا ئه مهی راگه یاند که
جاری ئه م بیرۆکانه به ته واوی ولاتانی روژئاوای
نه گرتبوه وه، ریخخراوه کانی ژنان و بزوتنه وه کانیان دهستی
پینه کردبوو، بویه له م روانگه یه وه نیارانیان قسه ی بی بنه مایان بو
هه لده بهستن، به تایبه تی بو خانمی زهرین تاج چونکه پیشتر ئه م
خانمه خاوه نی راسته قینه ی په کسانی مافه کانی ئافره تانه له
سه رده می (حه زره تی باب) له ولاتی ئیران و ده که ویته بهر تیرو
توانجی گو مه لگه که ی.

سه رهنجام:

له پاش لیبونه وه له خویندنه وه ی ئه م لیکو ئینه وه مه ده گه پنه
چهند راستیه ک له وانه: بابییه بزاف و بیروباوه ریکی ئایینی و

سیاسی گەلی کۆنە و بە ھۆی سەید عەلی محەمەدی شیرازی (باب) زیندوو کراوەتەو ، لە ناوچەکانی ئێران و پەییوەندییەکی بە تۆلی ھەبوو بە بیروباوەری شەییخییە شێخ ئەحمەدی ئەحسان و پاشان پەلوپۆی ھاویشتوووتە ناو خوارووی عێراق و بەغدا، شاروشارۆچکەکانی کوردستانی رۆژھەلات بە تاییبەتی کرماشان و دەورووبەری گە چەندین بیروباوەری ئاینە باتنی یەکانی تێدایە وەک ئەھلی ھەق و عەلی ئیلاھی و زمردەشتی و پاشان پەلوپۆی ھاویشتوووتە یەک دوو شاری کوردستانی باشوور وەک کەرکەک و سلیمانی ، گە کاریگەری بیروباوەرە گە بەسەر دانیشتوانی یاخود پیرەکانی ئەھلی ھەق و ھەقەکانی سەرگەئووە بوو ، لە کاتی ھاتنی (بەھاوئولاً) بۆ شارەزوووروسلیمانی و چوونی بۆ تەکییە خالییدی مەولانا خالیدی نەقشبندی شارەزوری و گیرسانەوہی بۆ ماوەی دوو ساڵ لەو دەفەرەو بە تاییبەتیش لە سەرگەئو کہ سەرچاوەکان ناماژە پێدەدەن . ھەر و ھا خالیکی تری گرنگی ئەم جۆرە جولانەوانە ئەویەو دەگەریتەوہ بۆ ئەو زوئەم و زۆرە لە خەلکان کراوە لە ناوچەیکدا یاخود لە ولاتی کدا بە تاییبەتیش کۆمەل و گرۆیانیک گە خاوەن بیروباوەری تاییبەت بە خۆیان بوون لەو ولاتەو ناوچانەدا وەک گرۆی بابییە گە میژووین گەلی کۆنترە لەم میژووہی گە باس لە راپەرینەگەیان دەکری، زیاتریش ئەم جۆرە بزوتنەوانە لە دزی ئومەوویان بەرپا بوو پاشان عەبباسیان چونکە مافی خەلکانیکی زۆریان داگیر

كردبوو له بهر نه وهی عه رب نه بوون هه چهنده نه م خه لكانه
بوونه موسلمان يانيش رهنكو بوى موسلمانيان گرتبوو ، بو
دامائينى نه م دهمامكهو هه ناسه هه لكانيشان و گه رانه وهى مافه
زهوت كراوه كانيان نه م شورشانه به ناو ئايينى و پهيدا بوونى
مه هدى و خوئالاندنيان به م چه مكه وه تين و گپرى زياتر به و
كه سانه داوه كه به شدارى نه و جوړه بزاقانا بوونه. هه مديس بو
چوونه جياوازه كانى شيعه كان له مه ر ئيمام و ئيماميه ته وه و
چوئيه تى روانينيان سه باره ت به م بابه ته هه ستياره چه ندين
گرؤى جيا جياو بىرو هرزى دژ به يه ك پهيدا بوون و له پشت نه م
قهيرانه يشه وه كوومه له خه لكانيك هه بوونه، توانيو يانه سوود له م
هه لانه ومه بگرن بو دووباره پهيدا بوونه وه يان له سه ر شانؤى
رووداوه كان كه پيشتر خاوه ن ئايين و دمه لآت و بىرو باوه رى دوور
له شيعه و شيعه گه رى بوون و، خاوه ن تايبه ت مه نديتى خو يان،
له باره كانى روئش بىرى و كوومه لايه تى و ئابوورى له ده ست دابوو،
يانيش به هؤى فشاره وه سه ربه ست و ئازاد نه بوون ، به هؤى نه م
جولانه وه ئايينى يانه وه توانيو يانه هه ندى جار سه ريان به رز
بكه نه وه نه گه رچى دوو چارى كوشتن و بىرين و نه نفال كردن
هاتبن، هه روه ها له روداوه كانى نه م جوړه بزاقه وه بو مان
ده رده كه وئى كه گرنگيه كى زور به ئافره ت دراوه بو به شدارى
كردن و دمه رپىنى بىرو پراى خوئى وه ك مروقيك بو به ده ست
هينانى برپك له ئازاديه كانى ، هه روه ها بو جوئش و خرؤشى

خستنه دئی ئەو کەسانەى کە دەبوونە پېشمەرگەى ئەم
بیروباوەرانهو شان بە شانى یەکتەر کاریان دەکرد بۆ گۆرانکاری
کردن لە ناو کۆمەلگادا و نەهێشتنى دیاردە نارێك و ناراستەکان
کە زۆر جار پەیدا بوون بۆ کوێیلە کردنى خەلك و سەرلێی
شیواندنیان و دوورخستنهو هیان لە مافەکانى ژيان . تاقە
چەکیكیش بە دەستى خەلكانەوه بووبی ، ئایین و بیروباوەرى
ئایینى بووه کە بتوانن لەم رێگایەوه دەست بە جموجوول و
سەرھەلدان بکەن خۆیان بخزیننە ناو ئەو جۆرە شۆرشە ئایینى
یانە ھەرچەندە لە روالەتدا شۆرشەکان ئایینى بوونە .

سەرچاوه و پهراویز مهکان:

۱- سه‌لام عه‌بدو لکه‌ریم عه‌بدو ئه‌لا، بزوتنه‌وه‌ی شعوبیه‌ت له میژووی ئیسلامدا، وه‌زاره‌تی رۆشنیری، به‌ریۆبه‌ریتی گشتی چاپ و بلا‌وکردنه‌وه .

۲- الدکتور جمیل صلیبا، المعجم الفلسفی بالالفاظ العربیة والفرنسیة والانکلیزیة واللاتینیة، ج/۱، مطبعة دار الکتاب اللبانی، بیروت ۱۹۷۸ ص ۲۰ - ۲۳ .

۳- ضاری محمد الحیانی، البهائیه حقیقتها واهدافها، مطبعة دار العربیة، بغداد ۱۹۸۹ ص ۲۷.

۴- سه‌روه‌ر عه‌بدو لهرحمان، ئیمامی دوازدهه‌م (مه‌دی) له بی‌ری ئاینی سیاسی شیعه‌ی ئیمامیدا، گو‌فاری سه‌نته‌ری. لیکوئینه‌وه‌ی ستراتیجی کوردستان دۆسی ئیسلام ل ۷

۵- هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پی‌شو، المعجم الفلسفی جمیل صلیبا ص ۴۴

۶- الدکتور عادل عوا، منتخبات اسماعیلیة، مطبعة الجامعة السوریة دمشق، س ۱۹۵۸، بروانه پی‌شه‌کی کتیبه‌که‌ی.

۷- توفیق وه‌هبی، چه‌ند لاپه‌ره‌یه‌کی ده‌سنوسی تایبه‌ت که پاش کۆچ کردنی که‌وته ده‌ستم و لام پارێزراوه.

- ٨- الدكتور. محمد مفيد آل ياسين ، الحياة الفكرية في العراق في القرن السابع الهجري، الطبعة الاولى ، الدار العربية للطباعة ، بغداد ١٩٧٩ ص ١٧ - ٢١ .
- ٩- هه مان سه رچاوهى پيشوو ، لاپه رهاكانى ٣٢ - ٣٣ .
- ١٠- پرؤفيسؤر J. E. نئه سلهمونت ، بهاء الله و دورى نوى ، ومرگيرانى م . جودت بغداد ، چاپخانهى مهعاريف ١٩٣٣ ، ل ١٩
- ١١- البهائيه و حقيقتها واهدافها ص ٣٦ .
- ١٢- الدكتور علي الوردى، لمحات اجتماعية من تاريخ العراق الحديث، الجزء الثانى، مطبعة الارشاد، بغداد س ١٩٧١ ص ١٣٤ - ١٣٧
- ١٣- المحامى عباس العزاوى ، تاريخ العراق بين احتلالين ، الجزء السابع ، شركه التجاره المحدوده بغداد س ١٩٥٥ ، ص ٧٢ .
- ١٤- رشيد الخيون، الاديان و المذاهب بالعراق، منشورات لسان الصدق ط ٢٠٠٥ ص ٢٥٢ و ص ٢٥٦
- ١٥- الاعلامى ، العلامة الحاج الشيخ محمد حسين الاعلامى الحائرى، من اعلام القرن الرابع عشر المتوفى سنة ١٣٩٣ هـ ، دائرة المعارف، مطبعة دار التعارف بيروت لبنان ١٩٥٩ ، ج/ ١٢ /ص ١٢ .
- ١٦- عبدالحميد العلوضى ، الباطنية و تياراتها التخريبية ، دار الشؤون الثقافية العامة بغداد ١٩٨٩ ص ٢١٢ .

- ١٧- پروانه دائره المعارف الاعلمى، ج/١٣ / ص/٨
- ١٨- بهاءالله و دورى نوى، ل ٢٣ ، ٢٤
- ١٩- دائره المعارف الاعلمى ج/١٣ ص ١٣ و ١٤.
- ٢٠- بهاءالله و دورى نوى ، ل ٢٤، ٢٥.
- ٢١- پروانه دائره المعارف الاعلمى ، ج/١٣ ص١٨
- ٢٢- پروانه دائره المعارف الاعلمى ، ج/١٣ ص١٥
- ٢٣- بهاءالله و دورى نوى ، ل ٢٥ ههروهها دائره المعارف الاعلمى،
ج/١٣ ص١٥
- ٢٤- دائره المعارف الاعلمى ، ج /١٣ ص١٦
- ٢٥- الدكتور علي الوردي، لمحات اجتماعية من تاريخ العراق الحديث ، الجزء الثانى الفصل الخامس ، ص ١٥٢ نه م به شه م كورت كروه ته وه وهك سه رجا وه كه سه ره كه وه رم گرتو وه ، ههروهها پروانه عه باس عه زاوى العراق بين احتلالين ج/٧ ص ٧٢
- ٢٦- درايقه رو كورد، كومه لهى پينج وتار، وه رگيرانى نه نوهرى سولتانى چاپخانهى شقان سليمانى.
- ٢٧- سه بارهت به سيداره دانى عه لى محهمه دى شيرازى، درايقه ره به هه لدا چوو وه ناوى تيرهى شقاقى هينا وه. به لكو راستيه كه لى له لايه ن پولتيكى سه ربازى (نه رمه نى) يه كانه وه درايه بهر گولله

ههروهكو لهه نووسينهءا باسه كرده. بهلام نهوهري سوئتانی كه وهرگيري نهه كتيبهی درایشه ره له پهراویزی ژماره(۱۲)ءا نووسیویه: بابیهكان فیرقهیهکی ئایینی - سیاسی به بیرو بۆچوونی پيشكهوتن خوازهوه بوون و دژ به زولم و زوری سیستهمی حكومهتی قاجارهكان خهباتیان دهكرد، دژایهتی كردنی بابیهكان لهگهڵ پیداویستی دهزگای روحانییهكانءا، بووه هۆی یهكگرتنی مهلائانی شیعه لهگهڵ دهرباری قاجاری و فهتوای نهه و سوپای نهه پیکهوه، ریشهی پهیرهوانی بابیان دههینا، پاشماوهی بابیهكان واته بههاییهكان گهرچی له بارهی ئایینهوه خویان به درێژهی ئایینی باب دهزانن، بهلام له باری ههلوێستی سیاسییهوه گهئێك له عهءالهت خوازانن بای جیاوازن. دواى چهند كوشتاریکی گشتی له سهردهمی ناسرهدين شای قاجارءا(۱۸۴۸ تا ۱۸۹۶). له بابیهكان كرا، ژمارهیهکی زۆریان لیکوژرا، دوا سهنگهري بابیهكان قهلاى (چههريق) بوو له دهورو پشتی سهلماس - نهه شوینهی دواتر له بزوتنهوهی سهكووی مهزندا شوینایهتیهکی گرنگی پهیدا كرد، هیزی دهولهتی ئیران به سهروكایهتی(عهزیز خانی سهردار موكری)، ((سردار كل)) ی سوپای ئیران له سهردهمی ناسرهدين شادا، كه خوی كورد بوو خهلكی ناوچهی موكریان بوو، قهلاى چههریقیان له بابیهكان گرت و تا دوا

کهسیان لیكوشتن. بروانه ل ۱۱۹ درایقهرو كورد پهراویزی
ژماره(۱۲) .

۲۸- درایقهرو كورد، وهرگیرانی نهنوهری سوئتانی ل ۹۷ - ۹۸

۲۹- محمد علي سلطاني، ایلات و طوایف کرمانشاهان، جلد ۲/
تهران س ۱۳۷۲ ، لاپه‌ره‌کانی ۶۲۸ و ۹۰۷.

۳۰- الحدیقه الناصریه فی تاریخ و جغرافیا کردستان، علی اکبر
کردستانی ، ترجمه جان دوست، دار اراس للطباعة والنشر اربیل
۲۰۰۲ ص ۱۴۴ الی ۱۴۸.

۳۱- هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشوو ص ۱۹۴.

۳۲- دائرة المعارف الاعلمی ، ج/۱۳ ص ۲۳ - ۲۴

۳۳- بهاء‌الله و دوری نوی ، ل ۲۷

۳۴- هه‌مان سه‌رچاوه ، ل ۲۷

۳۵- دائرة المعارف الاعلمی ، ج/۱۳ ص ۱۳

۳۶- دائرة المعارف الاعلمی ، ج/۱۳ ص ۱۳

۳۷ - ضاری محمد الحیانی، البهائیه حقیقتها واهدافها.

۳۸- دائرة المعارف الاعلمی ، ج/۴ ص ۹۷

۳۹- دائرة المعارف الاعلمی ، ج/۴ ص ۹۷

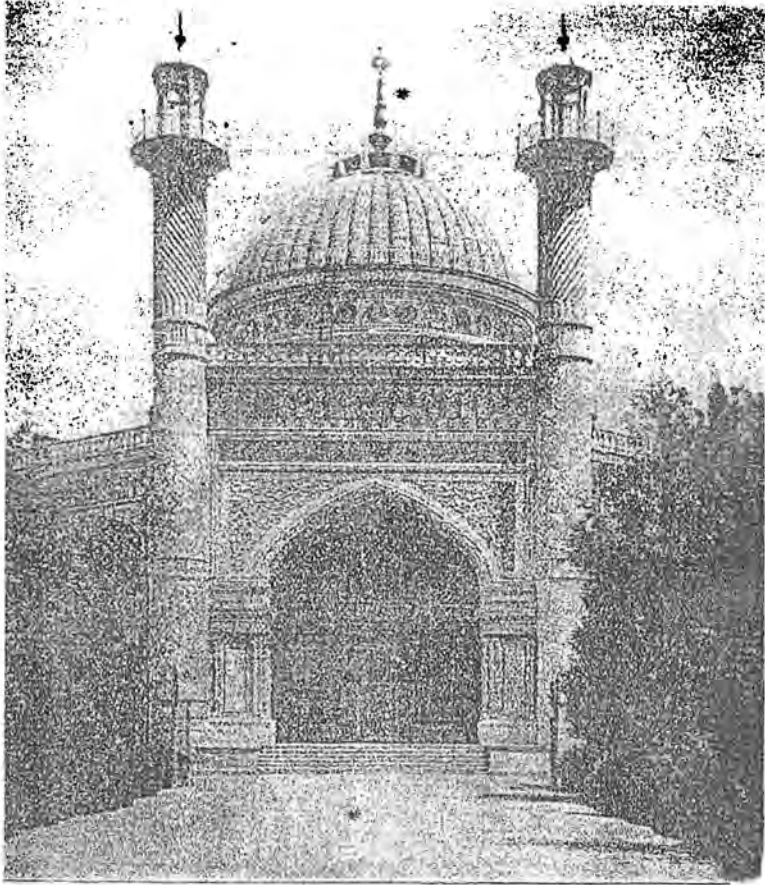
- ٤٠- دائرة المعارف الاعلمى ، ج/٤ ص ٩٩ ههروهها تهماشای لمحات اجتماعية ، ج/٢ ص ٢٠٤ بکه
- ٤١- الباطنية و تياراتها التخريبية ، ص ٢١٧
- ٤٢- لمحات اجتماعية من تاريخ العراق الحديث ج/٢ ص / ٢٠ و ٢٢.
- ٤٣- ههمان سهرجاوه لاپهره (٢٠٤) ج/٢
- ٤٤- العراق بين احتلالين ، ج/٧ ص ٧٤
- ٤٥- دائرة المعارف الاعلمى ، ج/٤ ص ٩٩
- ٤٦- عهبدولره قيب يوسف، گوڤارى رمان ژ (١١١) ئابى ٢٠٠٦ ل ١٦٧
- ٤٧- لمحات اجتماعية من تاريخ العراق الحديث ج/٢ ص / ٢٠٤ و ٢٠٥
- ٤٨- مستهفا عهسكهرى ، ئاوردانه وهيهك له بزوتنه وهى ههقه، چاپخانهى علاء ، بغداد س ١٩٨٢ ، ل ٦٧
- ٤٩- العراق بين احتلالين ، ج/٧ ص ٧٤
- ٥٠- -- بهاءالله و دورى نوى ، ل ٢٨
- ٥١- لمحات اجتماعية ج/٢ ص ٢٢٥ و ٢٢٦
- ٥٢- ههمان سهرجاوه ، ص ٢٢٤ ههروهها بهاءالله و دهورى نوى، ل ٥٣
- ٥٣- -- بهاء الله و دهورى نوى ، ل ٢٢
- ٥٤- دائرة المعارف الاعلمى، ج/٤ ص ٩٩ - ١٠٠

- ۵۵- محمەد مېرگه سوری، روزنامه‌ی چاودیر ژ (۱۱۴) دو شهمه
 ۲۰۰۷/۳/۱۳ بهائیه‌کان، پیناسه، بیروباور، بهشی یه‌که‌م..
- ۵۶- هه‌مان سه‌رچاوه، بهشی دووهم ژ (۱۱۵) دوو شهمه ۲۰۰۷/۳/۱۹.
 ۵۷- له مالپه‌ری [www islam web com](http://www.islamweb.com)
- ۵۸- روزنامه‌ی چاودیر ژ (۱۱۵) هه‌روه‌ها مالپه‌ری [www said net](http://www.said.net)
- ۵۹- البهائیه حقیقتها واهدافها ص ۱۴۲ و ۱۴۳.
 ۶۰- له مالپه‌ری [www gsur com](http://www.gsur.com)
- ۶۱- البهائیه حقیقتها ص ۱۴۰.

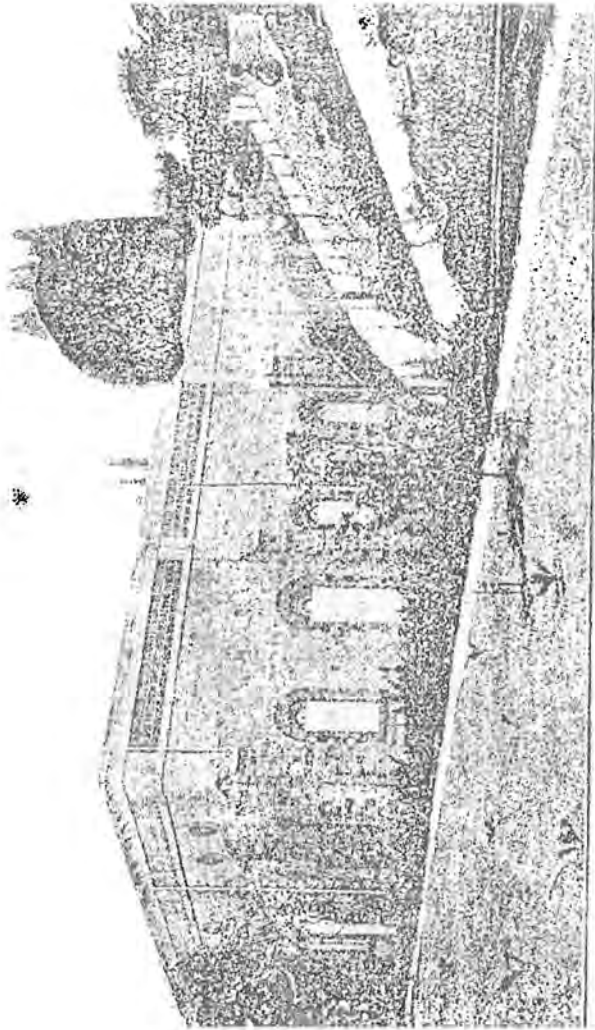
سەرچاوهكان:

- ١ - سهلام عهبدولكهریم عهبدوولاً ، بزوتنهوهی شعوبیهت له میژووی ئیسلامدا، وهزارهتی رۆشنیری، بهرپوهبهریتی گشتی چاپ و بلاوکردنهوه.
- ٢ - الدكتور جمیل صلیبا، المعجم الفلسفی بالافاظ العربیة والفرنسیة والانکلیزیة واللاتینیة، ج/١، مطبعة دار الكتاب اللبنانی، بیروت ١٩٧٨.
- ٣ - الدكتور عادل عوا، منتخبات اسماعیلیة، مطبعة الجامعة السوریة دمشق ١٩٥٨.
- ٤ - الدكتور . محمد مفید آل یاسین، الحیاة الفکریة فی العراق فی القرن السابع الهجری، الطبعة الاولی، الدار العربیة للطباعة، بغداد ١٩٧٩ .
- ٥ - پرؤفیسۆر J. E. نهسلهمونت، بهاء الله و دهورهی نوئ، وهرگیپرانی م . جودت ، چاپخانهی مهعارف بغداد ١٩٢٣.
- ٦ - الدكتور علي الوردی، لمحات اجتماعیة من تأریخ العراق الحدیث، الجزء الثاني، مطبعة الارشاد، بغداد ١٩٧١.
- ٧ - المحامی عباس العزاوی، تأریخ العراق بین احتلالین، الجزء السابع، شرکه التجاره المحدوده بغداد ١٩٥٥.
- ٨ - الاعلمی، العلامة الحاج الشیخ محمد حسین الاعلمی الحائری، من اعلام القرن الرابع عشر المتوفی سنة ١٢٩٣ هـ، دائرة المعارف، مطبعة دار التعارف ج/١٣، ج/٤ بیروت لبنان ١٩٥٩.
- ٩ - عبدالحمید العلوژی، الباطنیة وتياراتها التخریبیة، دار الشؤون الثقافیة العامة بغداد ١٩٨٩.

- ۱۰ - - محمد علی سلطانی، ایلات و طوایف کرمانشاهان، جلد ۲/ تهران ۱۳۷۲
- ۱۱ - - مستهفا عهسکهری، ئاوردانه وهیهک له بزوتنه وهی ههقه، چاپخانهی علاء، بغداد ۱۹۸۳
- ۱۲ - توفیق وههبی، چهند لاپه‌ره‌یه‌گی دهسنووس
- ۱۳- ضاری محمد الحیانی، البهائیه حقیقتها واهدافها مطبعة دار العربية بغداد ۱۹۸۹.
- ۱۴- گوڤاری سهنتهری لیكۆلینه وهی ستراتیژی كوردستان. دۆسیی ئیسلام.
- ۱۵- رشید خیون، الادیان والمذاهب بالعراق منشورات لسان الصدق ط ۲۰۰۵.
- ۱۶- درایقه‌رو كورد، كۆمه‌له‌ی پینج وتار، وه‌رگی‌رانی ئه‌نوه‌ری سولتانی چاپخانه‌ی شقان، سلیمانی.
- ۱۷- علی اکبر کردستانی، الحدیقه‌ الناصریه فی تاریخ و جغرافیا کردستان ترجمه‌ جان دوست دار اراس للطباعة والنشر اربیل ۲۰۰۲.
- ۱۸- عه‌بدولره‌قیب یوسف، گوڤاری رمان ژ (۱۱۱) ئاب ۲۰۰۶.
- ۱۹- هه‌فته‌نامه‌ی چاودێر ژماره‌کانی (۱۱۴) و (۱۱۵) س ۲۰۰۷..
- ۲۰- ئه‌میر فه‌ره‌هنگ ئیمانی، به‌هائوولاً له كوردستان، وه‌گی‌رانی: دلشاد كه‌ریم‌ئاسۆ، چاپخانه‌ی روون-سلیمانی، س ۲۰۱۰.

مشرقی اذکار لہ روسیا

له حیای کورمه لدا مدرقه دی حضره تی باب و عبدالهیا

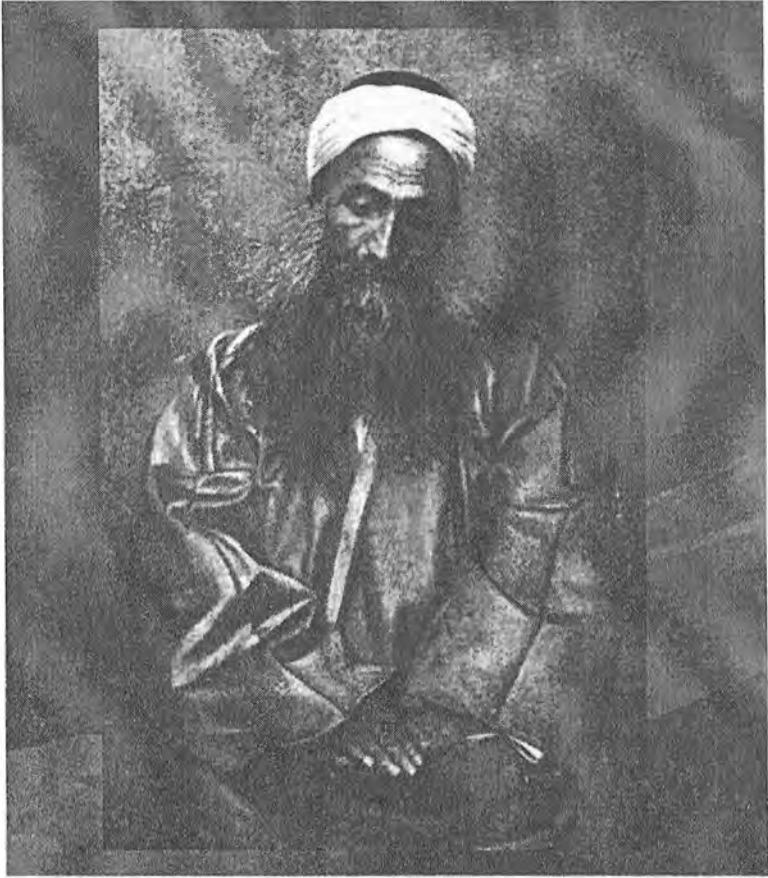

ئەشكەوتى باوەدەين (بهاء الله) لە سەرگەلوو
لەگەڵ پیتنج كەس لە بەهائىيەكانى بەغدا - ۲۰۰۵/۵/۲۷

نهشکه نجه دانی به هانییه کان

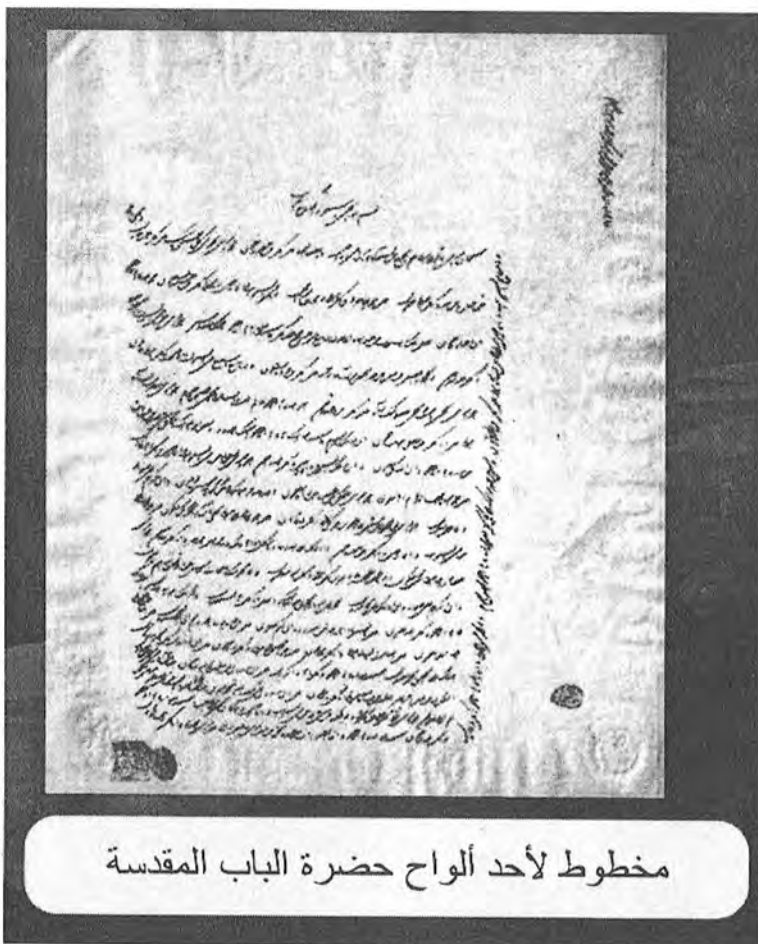
يحيى النوري الملقب بـ(صباحي أزل) عاش (1831-1912م)

جبل سركلو في السليمانية بکردستان العراق الذي اعتكف فيه حضرة بهاء الله مدة سنتين قمريتين (1270-1272هـ) (أبريل 1854-مارس 1856م) وعرف به باسم درويش محمد
في وقت كان الرئيس السوري للجامعة البابية يحيى أزل قد أقدم على سلسلة من الأعمال المشينة بمعونة من سيد محمد الإصفهاني التي أدت إلى انقسام الجامعة البابية وانحطاط أحوالها.

صورة نادرة لميرزا يحيى أزل زعيم البياتيين الأزلبيين مع بعض أفراد عائلته في قبرص في السنوات الأخيرة من حياته.

مخطوط لأحد ألواح حضرة الباب المقدسة